

ANADOLU MANDENCİ FOLKLORU YAŞANTILAR, İNANIŞLAR, ALIŞKANLIKLAR

*Nadir
AVŞAROĞLU*

SUNUŞ

Çocukluk yıllarımdan bu yana akşamları yatarken kitap okurum. Bu son dönemlerde tel fark artık pdf olarak elektronik ortamda tabletimden okuyorum. Gözlük takmadan, puntoları ayarlayarak, zeminde hafif bir müzik dinleyerek ve önemli bulduğum yerleri çizerek.

Yılbaşından sonra Emile Zola'nın Germinal romanını okudum. Ne yalan söyleyeyim, daha önce bırakıp yarıda bıraktığım bir kitap. Ancak bu sefer tamamını okudum. Kuzey Fransa'daki kömür işçileri, 150 yıl önce bir sınıfın çektiği sıkıntılar, yaşamları, dayanışmaları ve bağlılıkları, kısacası yaşamları.

Aynı tarihlerde Anadolu'da da madencilik başlıyor. Sanayi devrimini kaçırmış ve 1800'lerin ortalarında sanayiye yakalamaya çalışan ve bunun sancılarını çeken bir sınıf; maden işçileri. Mesleğin adetleri, geleneksel yapısı ve alışkanlıklarına dair birçok konu ülkemizde çalışan Fransız, İngiliz, İtalyan ve Sırp madencilerden alınmış. Bu yüzden geleneksel mesleklerdeki kuşak bağlama, özel gün kutlamaları, el verme, meslek piri inancı gibi motiflere madencilikte rastlamıyoruz. Bunda madenciliğin ülkemizde nispeten yeni bir alan oluşunun yanı sıra madenciliğin belli bir mesleki bilgi yerine daha çok kol ve makine gücüne dayalı bir üretim biçimi oluşunun da etkisi var.

Ancak yine de, Anadoluya özgü bir takım inanış, alışkanlık ve folklorik yapıyı madencilik mesleğinde de görüyoruz. Kömür tabanına serilmiş iftar menüleri, ambulans sedyeleri kirlenmesin diye çıkartılan çizmeler, kirlenmesin diye oturulmayan servis koltukları ve yüzü gözü siyah madenci portrelerinin madenci ölümlerinden çok daha vurgulanması bu nedenledir. Bu boyun eğme görüngüsü, şehitlik, kahramanlık ve fitrat mitleri de madencilerin kendi gerçekliklerini de beraberinde getirmekte.

Ülkemizde maden ve madencilik folkloru, birey merkezli bir kültür. Birey, madenleri yeryüzüne çıkararak bir işçi olur ve kendi anlam dünyasına göre maden ocağının içerisinde yeni bir dünya yaratır. Yaratılan dünya geniş kitlelere ulaştığında madenler içerisinde bir kültür oluşur. Maden ocağı işçileri, ocağın içerisinde inanışlar ve uygulamalar oluştururlar. Ocağın içerisinde oluşan inanışlar; işçilerin korkularını, sevinçlerini ve üzüntülerini yansıtır. İşçilerin deneyimleri sonucunda ocağın içerisinde bir düzen meydana getirilir.

Yapılan araştırmalarda madenciler çoğunlukla mesleğin zorluğundan ve tehlikelerinden söz etmekte. Bu duruma bağlı olarak madencilerin herkesten farklı bir mesleği icra ettiklerinin bilincinde oldukları, bunun sonucu olarak da kamuoyundan farklı bir saygı umdukları işleriyle gurur duydukları gözlenmektedir. Son dönemlerde madencilerin işten çıktıkları anki kömüre bulanmış yüzlerini sosyal medyada yorumsuz paylaşımları bu hissi kuvvetlendirmekte. Mükellefiyet dönemlerine oranla bugün madencilerin yaptıkları işe aidiyetlerinin çok daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu da madencilikle ilgili meslek folkloru bağlamında değerlendirilebilecek formların ileride daha da artacağını işaret etmektedir.

Dünyadaki en zor mesleklerden biri. Karanlık, yalnızlık, zamansız ve mekansız bir meslek. Ve bu insanların birbirleriyle dayanışarak oluşturdukları bir kültür. Anadolu madenci kültürü.

İlgi duyanlara yardımcı olması dileğiyle ....

Nadir AVŞAROĞLU
Maden Mühendisi
Şubat - 2024

ANADOLU MADENCİ FOLKLORU YAŞANTILAR, İNANIŞLAR, ALIŞKANLIKLAR

Madenler, toplumlar için her çağda önemini korumuştur. İnsanlar yaşadıkları çağa hükmetmek veya refah seviyelerini yükseltmek için madenlere ihtiyaç duymuşlardır. İlkel çağlarda insanoğlunun doğaya varlığını kabul ettirmesinin en önemli araçlarından bir tanesi demirdir. İnsanlar demiri kullanarak kesici aletler yapıp doğada kendi güvenliklerini sağlamışlardır. Altını kullanarak ticarete yeni bir düzen getirmişlerdir. Kömürün buhar üretiminde kullanılmasıyla sanayi devrimi başlamış, sömürgecilik ve hammadde gibi konular gündeme gelmiştir. Hammaddenin bulunması veya kontrol altına alınması hususunda ise dünya haritası yeniden şekillenmiştir.¹ Günümüzde ise altın, kömür, petrol ve doğalgaz gibi madenler önemini halen korumaktadır. Toplumlar, bu madenleri işleyerek çağa hükmedip diğer milletlerin çağlarını ise kontrol altına alırlar.

Toplumlar için madenlerin bu kadar önemli olması beraberinde inanç ve uygulamalara zemin hazırlamıştır. Madenlerin ortaya çıkışıyla ilgili inançlar, madenlerin koruyucu ruhları, madenlerin canlılığı, maden ocakları inançları, maden ocakları içerisindeki uygulamalar, maden ocakları içerisindeki adlandırmalar, madenler ve sağlık, madenler ve kötü ruhlardan korunmak, madenler ve şans, madenler ve uğur/uğursuzluk işaretleri gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Tüm bu inanç ve uygulamalar ise yörelerden yörelere çeşitlilik göstermektedir.

Sosyal grup ve meslek folkloru bağlamında geleneksel mesleklerdeki inanışlar ve anlatılar bulunmaktadır. Bilindiği gibi toplum, çeşitli gruplardan oluşur ve her grup da bazı ortak değerlere sahiptir. Sosyal gruplarda grup bilincini pekiştiren ve üyelerin bir araya gelmesini sağlayan temel unsur, gelenektir. Grup üyelerinin inanışları, kutlamaları ve eğlence tarzları, bu bağlamda değerlendirilebilir.

Toplumsal yaşamda karşımıza çıkan mesleki gruplar ya da sosyal grupların önemli bir kısmı bazı folklor ürünleri yaratılıp aktarılmaktadır. Avrupa ve Amerika'daki folklor araştırmalarında "occupational folklore" veya "occupational folklife" şeklinde geçen "meslek folkloru" kavramı, hem geleneksel hem de modern mesleklere ait somut ve somut olmayan folklor değerlerini karşılamak için kullanılmıştır. İnanışlar ve anlatılar başta olmak üzere, Türkiye'deki çalışma hayatında da bu kavram etrafında değerlendirilebilecek çok sayıda folklor ürünü vardır. Günümüzde özellikle geleneksel mesleklerde yaşamaya devam eden inanışlar ve anlatılar incelendiğinde, bunların meslek üyeleri arasında grup bilincini canlı tuttukları, mesleğe saygınlık kazandırdıkları ve meslek mensuplarını çalışma hayatında motive ederek olumlu yönde etkiledikleri görülmüştür.

Kendisini var eden güç tarafından inanma güdüsüyle yaratılmış olan insan, bu güdünün tesiriyle yaratıcısını aramaya koyulmuştur. Varlık gününden bu güne değin devam eden bu arayış onu kutsala ulaştırmıştır. Ancak bu uzun ve sancılı yolculuk esnasında insan, umduğu pek çok unsuru kendisine yaratıcı bilmıştır. Bu bakış açısıyla

---

¹ BEDİR Ali, "Oltu'da Madenlerle İlgili İnanışlar", TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 2019, Sayı 7, ISSN: 2147-8872.

yaşam yolunu şekillendiren insan doğayla girdiği çetin mücadele ortamında kendisine en çok yaşam hakkı tanıyan metalara tapınmaya başlamıştır. Bu doğrultuda insanoğlunun ilk tapındığı tanrının maden ya da maden kökenli olduğu düşünülmektedir. Dahası tanrısını var eden insan bir adım ötede tapındığı bu gücün kaynağını da sorgulamaya başlamıştır. Bu defa da madenlerin kökeni olarak gördüğü toprağı kutsallaştırmış ve onu tanrı boyutuna ulaştırmıştır.² Bu yaklaşımla insan oğlu maden yataklarının; Maden Tanrı'ya sonrasında Toprak Ana'ya ardından Göbekli Tepe örneğinde olduğu gibi Bereket Tanrıçası'na yönelmiştir.

Madencilerde arılık halini, orucu, tefekkürü, duaları ve ibadetle ilgili eylemleri görüyoruz. Bütün bu koşullar yapılması amaçlanan işlemin doğasınca belirlenir. Çünkü kimsenin dokunamayacağı kutsal bir alana girilecektir; yeraltındaki yaşamın düzeni bozulacak, bu yaşamı idare eden ruhlar rahatsız edilecek, bildik dinsel evrene ait olmayan, çok daha derin, çok daha tehlikeli bir kutsallıkla temas geçilecektir. İnsana hak olarak tanınmamış bir alana, Toprak Ananın karnında madenleri yavaşça, gizemli biçimde olgunlaştıran yeraltı dünyasına doğru maceraya atılma duygusu söz konusudur. Özellikle üstün bir yasanın yönettiği bir doğal düzen içine, gizemli ve kutsal bir süreç içine girildiği izlenimi vardır. Böylece geçiş ayinleriyle her türlü önlem alınır. İnsan varlığını ilgilendiren bir gizemin söz konusu olduğu hissedilir; çünkü insan gerçekten de metallerin keşfiyle kendine geldi, madencilik ve metalürji işleri içine girdiğinde neredeyse bütün varoluş tarzını değiştirdi. Maden ve dağlarla ilgili bütün mitolojilerde görülen o sayısız peri, cin, elf, hayalet, ruh yaşamın jeolojik düzeylerine girerken karşılaşılan kutsal varlık'ın çeşitli tezahürleridir.

Bütün bu ürkütücü kutsallıkla yüklü olan maden filizleri, fırınlara taşınır, işte o zaman en zor ve en maceralı işlem başlar. Zanaatkâr büyümeyi" hızlandırıp tamamlamak için kendini Yeryüzü Ana'nın yerine koyar. Fırınlara, maden filizinin büyümesini tamamladığı yeni, yapay bir rahimdir. Eritme işlemi çevresindeki sonsuz sayıda

önlem, tabu ve ritüelin kaynağı budur. Madenlerin yanına kamp kurulur, orada bütün mevsim potansiyel olarak arı bir şekilde (Afrika'da genellikle aylarca, mayıs ve kasım arasında) yaşanır. Açevalı maden eriticileri bütün bu zaman boyunca en katı cinsel perhizleri uygular. Bayekeler fırının etrafında kadın görmek istemezler.

² KILIÇ Yusuf, ESER Elvan, "Göbekli Tepe (Maden-İnanç Bağlamında) Toprak Ana İnancı", Araştırma Makalesi, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, ISSN, 2148-2292.

Metalürji mevsimi boyunca inzivada yaşayan Baylalar daha da katıdırlar: Gece boşalması yaşayan işçinin arınması gerekir. Bakitaralarda da aynı cinsel tabular vardır: Körük ustası işi sırasında cinsel ilişkide bulunursa körükler sürekli suyla dolacak ve iş göremez hale geleceklerdir.

Antropolog Mircea Eliade'nin Demirciler ve Simyacılar adlı eserinde; "Maden cevherleri Toprak Ananın kutsallığını paylaşıyordu. Madenlerin tıpkı embriyonlar gibi yerin rahminde "büyüdükleri" fikrine çok erken çağlarda rastlıyoruz. Bu yüzden metalürjinin doğumla ilgisi vardır. Madenci ile metal işçisi yeraltındaki embriyon konusuyla ilgilidir: Maden filizlerinin büyüme ritimlerini hızlandırır, doğanın işleyişine destek olur ve onun "daha hızlı doğurmasını" sağlarlar. Kısaca insanoğlu uyguladığı çeşitli tekniklerle yavaş yavaş zamanın yerine geçer; yaptığı iş zamanın işinin yerini alır."

Madenlerin oluşumu, toprak ananın doğurganlığının bir sonucu olarak düşünülmektedir. Toprağın dişiselliği, madenlerin de dişi cinsiyette olduğu inancını doğurmaktadır. Yaşadığı dönem içerisinde yer/yurt edinme arayışında olan insan, toprak ananın doğurganlığının bir sonucu olan madenleri yeryüzüne çıkararak, yaşadığı çağın doğa sisteminde merkezi konuma yerleşir. Yaşadığı çağa hükmeden insan, madenlerin ona sunduğu gelişim boyutlarının farkına varır ve madenleri aynı toprak ana gibi dişi olarak benimser. İnsanlar, toprağı ekip biçerek istediklerini doğurması için çabalarlar. Madenler de tıpkı bir embriyo gibi insanın elinde büyümeyi ve evrim geçirmeyi bekleyen canlı bir varlık konumuna yükselirler.

Bir maden ocağının açılışında ya da kökleri geçmişe dayanan çeşitli iş kollarında çoğunlukla şaşkırtıcı bir gizeme sahip ritüel işlemler bulunmaktadır. Madenci ayinleri Avrupa'da ortaçağ sonuna kadar korunmuştur. Çünkü her yeni madenin açılışı dinsel törenleri gerektirmektedir. Dünya üzerindeki pek çok her kültürde madenleri koruyan ya da orda bulunan ruhları yatıştırma amacı olduğu görülmektedir.

Bir maden yatağı ya da yeni bir damarı bulmak antik çağ insanı için hiç de kolay değildir. Bunların yerini göstermek ve nasıl işleneceğini öğretmek doğaüstü ve tanrısal varlıklara düşer. Bu inançlar Avrupa'da yakın tarihlere kadar korunmuştur. XVI. yüzyılda Liege'i ziyaret eden bir Yunan seyyah Nukios Nikandros, Kuzey Fransa ve Belçika'da kömür madenlerinin bulunuşuna ilişkin efsaneyi aktarır: Saygıdeğer bir yaşlı kılığında görünen melek, o güne kadar fırını odunla besleyen bir demirciye maden galerisinin ağzını göstermiştir. Finistere'de bir perinin (groac'k) insanlara gümüşlü kurşunun varlığını öğrettiğine inanılır. Madenlerin koruyucu azizi Peran da metalleri eriterek kaynaştırmayı bulmuştur.

Başka geleneklerde de maden işleri ve metalürjinin kökeninde yine bir yarı tanrı ya da bir uygarlaştırıcı kahraman, bir Tanrı elçisi vardır. Bu durum Çinlilerin "dağları delen" Büyük Yu efsanelerinde de açıkça ortaya çıkar. Yu "toprağı kirleten değil sağaltan mutlu bir madenciydi. Mesleğin ayinlerini biliyordu. Avrupa'da dağdaki keşiş ya da ortaya çıktığında yerleri titreten Ak Kadın" adıyla da bilinen "Üstat Hoemmerling" gibi gizemli varlıklara, sayısız cine, hayaletlere ve yeraltı ruhlarına rastlanır.

Afrika'daki Bayekalar arasında, yeni bir galeri açılacağı zaman, etrafında rahip ve işçiler bulunan şef, madende hâkim olan atasal "bakır ruhlarına" bir dua okur. Dağ ruhlarını rahatsız etmemek ve kızdırmamak için nereden kazılmaya başlayacağına karar veren kişi her zaman şeftir. Aynı şekilde Bakitara madencileri "yerin sahibi" ruhları yatıştırma ve çalışmalarını sırasında özellikle cinsel olmak üzere birçok tabuya uymak zorundadırlar. Ritüel arılık önemli bir rol oynar. Haitili yerliler altın bulmak için iffetli olmak gerektiğine inanırlar ve maden aramaya uzun süre oruç tuttuktan ve cinsel perhiz yaptıktan sonra başlarlar. Arama sonuç vermezse bunu arı olmamalarından ileri geldiğine inanırlar.

Görüldüğü üzere Afrika'da madencilik ritüel yönü çok kuvvetlidir. Arınma ve orucun yanı sıra işleme başlamadan kurban sunma da oldukça görülür. Uzakdoğu'da da benzer anlayışlar vardır. Malezyalı ve Çinli madenciler de ayinler yapar. Çünkü hem maden hem de çıkarılan metal canlıdır ve bir ruhu vardır.

Dünyanın birçok yerinde kökleri geçmişe dayanan meslek üyelerinin kendi aralarında oluşturdukları ortak dilleri, sözlü kültür ürünleri, geleneksel uygulamaları, inanışları, iş için gerekli aletlerin yaratımı ve kullanımı hakkındaki bilgileri, giyim tarzları, çalışma hayatıyla ilgili düşünceleri meslek folkloru bulunmaktadır. Meslek folkloru, sadece mesleki jargon ve anlatıların sözlü formlarını değil; aynı zamanda herhangi bir çalışma grubundaki bireyler tarafından gerçekleştirilen ve gayri resmi yolla öğrenilen çeşitli beceri ve tekniklerin yanı sıra söz konusu meslek grubu etrafında şekillenen geleneksel uygulamaları da kapsamaktadır.³

Bir folklor ürünü olarak madencilik bugüne kadar yeterince ele alınmamıştır. Madencilik meslek folkloru olarak ortak dilleri, sözlü kültür ürünleri, inanışları, anlatıları gibi çalışma hayatlarıyla ilgili birçok unsur incelenmesi gerekir. Bu bilgiler yazılı kaynaklarda çok sınırlı olduğu için daha çok alan çalışması yapılarak elde edilmiştir.

Madencilik mekan olarak mutlak karanlık ve kapalı bir ortam olmasından dolayı doğaüstü olaylar ve yaratıkların üretilmesi ve tüketilmesi açısından işlevsel mekandır. Ayrıca doğaüstü olaylar ve yaratıkların madende uyulması gereken hayati kuralları düzenlediği de görülmektedir. Örneğin bugün

³ DERDİÇOK Nükte Sevim, FEDAKAR, Pınar, "Meslek Folkloru Bağlamında Kıyı Ege Kadın Balıkçı Folkloru", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 98, 2016.

yasalarla da belirtildiği gibi madene tek kişi inmek ve çalışmak yasaktır. Bu kuralı özellikle yeni gelenlere öğretmek için eski madenciler ocak sahibi, ocağın arabı, karabasan, ocak adamı gibi çeşitli isimlerle anılan olağanüstü iye etrafında doğaüstü yaratıklarla anlatarak uygulamaktadırlar. Doğaüstü yaratıkların iş hayatında işlevsel olduğunu göstermektedir.⁴

Madencilik mesleğinin ritüellerinde yerüstünde olan dargınlıklar, kızgınlıklar yeraltında devam etmez. Yeraltında konuşulan üslupla yerüstünde konuşulmaz. Bu yüzden madencinin iki hayatı vardır; yeraltı ve yerüstü. Bu iki hayat çevresinde iki kimliğe değil de madenci kimliğine sahiptirler yani madenci kimliği kişinin doğuştan getirdiği huy ve mizacıyla kaynaşarak tek bir kimlik olur.

*Yer altındayken yolumu rahatça buluyorum.
Nereden dönersem nereye giderim çok iyi biliyorum.
Ama üzerinde neresi var de, hiç bilmem.*

*Bir maden işçisi
Yüz Karası Değil Kömür Karası: Zonguldak,*

Madenci, ailesinden her gün helalleşerek ayrılır. Ailesi de onu selamete uğurlar. Mesaisi bitip eve gelince madenciye ailesi geçmiş olsun der. Çünkü çok şükür bugün de başına bir kaza gelmedi, eve sağlıklı döndün demek ister. "Geçmiş olsun" sözü hem duadır hem şükürdür madenci için. Örneğin, Zonguldak'ta kömür karalı işten çıkan madencilerin koltuklar kirlenmesin diye ayakta gitmeleri ya da Soma'daki faciadan sağ kurtulan işçinin ambulansa binerken çizmelerimi çıkarayım kirlenmesin, demesi aslında madencinin kendi sağlığından, konforundan çok emeğe değer verdiğini göstermektedir.⁵

Yazılı kurallara dayanmayan sözlü kurallardan oluşan bir meslek anlayışları vardır. Anlatılanlar da görüleceği gibi emir neyse o yerine getirilmelidir. Emir demiri keser anlayışı madencilik karakteristik özelliklerinden biridir. Bu sözlü olarak iş yapma yeraltında geçerlidir. Yerüstünde her şey yazılı olarak kayıt altına alınmaktadır.

Yeraltının şartları yazılı olarak iş yapmaya uygun olmadığından ve isteğe göre iş yapmanın ciddi yaptırımları olduğundan sözlü iletişim zorunludur. Sözlü olarak iş yapmak aslında madencilik usta çırak ilişkisine dayandığını göstermektedir. Çırak da, usta da ve diğer madenciler de birbirlerine güvenirler. En nihayetinde hepsinin işi görevlerini eksiksiz yerine getirmektir. Birbirleriyle hem iş arkadaşı hem ahbap olan madenciler sadece işte değil iş dışında da görüştükleri, insani ilişkileri devam ettiği için sözlü iletişimle iş yaparlar. Çünkü yeraltında yaşanan bir huzursuzluk yerüstünde de devam edebilir. Bu yüzden hem iş yerinin huzurunu bozmamak hem de sosyal ilişkilerine zarar vermemek için sözlü olarak iş yapılmaktadır. Aynı zamanda yazılı olarak yapılan her iş işçiyi sıkar. Zaten yeraltında zorlu koşullarda çalışan işçi için

⁴ TURAN Berna, "Zonguldak Havalisinde Maden Folklorunda Memoratlar", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Ankara, 2019.

⁵ TURAN Berna, age, s.14.

yazılı belgelerle uğraşmak külfettir. Onun amacı bir an önce mesai saati içinde güvenli bir şekilde işini icra etmektir.⁶

Zonguldak, taşkömürü maden işçisi folklorunu ve bu folklor çevresinde gelişen bir kültürü barındırır. Bu kültür burada meslek folklorunu da oluşturmaktadır. Zonguldak'taki kömür ocakları birçok doğaüstü yaratıkların oluşmasında etkilidir. Bu doğaüstü yaratıklar işçilerin ocak sahibi dedikleri olağanüstü varlıkla ilgili çeşitli anlatılardan ibarettir. Görülen odur ki, işçilerin bir tür önlem olarak yerine getirdikleri inançların oluşmasında ve devam etmesinde anlatılan doğaüstü yaratıklar etkili olmuştur. Ayrıca doğaüstü yaratıklar iş güvenliği açısından da işçilerin önlem almasını sağlamaktadır. Bu güvenlik önlemleri bu yaratıkların açık ve kapalı işlevleri bağlamında değerlendirilebilir.⁷

Yaklaşık 200 yıllık bir geçmişi bulunan modern Anadolu madenciliğinin folkloru ve birikimleri yine bu toprakların inanışlarından oldukça etkilenmiştir. Özellikle yeraltı maden ocaklarında yaşandığı varsayılan doğaüstü olaylar ve yaratıklar (memoratlar) madencilik kültürünün bir parçası olmuştur. Ancak Anadolu'nun çeşitli yerlerinde birbirinden bağımsız olarak gelişen bu doğaüstü olaylar ve yaratıklar yerel motiflerden etkilense de ülkemize madenciliği taşıyan başta İngiliz, Fransız ve Hırvat madencilerinden de oldukça etkilenmiştir. Sanayi devriminden bu yana oldukça yoğun yeraltı madenciliği yapılan bu ülkelerde, mitolojik öğelerden ve kendi yerel kültürlerinden kaynaklanan oldukça yoğun bir inanışlar dizini mevcuttur. Bu inanışlar başta tommyknocker, goblin, knocker, gnome, shubin vb. yeraltı yaratıklarının çeşitli özelliklerini ülkemiz madencilik kültüründe de rastlanılmaktadır. Çalışmada bunlardan en yaygın olan bazılarına değinmeye çalıştım.

OCAĞIN ARABI

İnsanların zihinlerinde maden ocaklarının oluşum evresinin şekillenmesinden sonra maden kuyularının işletilmesi süreci gelmektedir. Bu süreçte işçilerin korkuları, inanışları ve deneyimleri neticesinde ocak içerisinde bir düzen meydana gelmiştir. Maden ocakları içerisindeki inançlar; korkuyu, kutsallığı, doğaüstülüğü ve saygıyı içerisinde barındırır. Maden ocaklarının koruyucu ruhunun olduğuna inanılır. İşçiler bu metafizik ötesi varlıklara korku ve saygı beslerler. Koruyucu ruh, madenin asıl sahibi olarak düşünülür.

İşçilerin ocak içerisindeki koruyucu ruh inanışları, bir maden kültü oluşturur. Ocağın içerisinde işçileri yanlış davranışlarından dolayı cezalandıran bir koruyucu ruhun varlığına inanılır. Ocağın koruyucu ruhuna işçiler korku ve saygı beslemektedirler. Örneğin; madenler ve derin kuyularla ilgili olarak; toplumlarda bu tekin olmayan yerler için "sahipli" inancı bulunmaktadır. Sahip kelimesi üzerine yoğunlaşırsak, ocağın bir aidiyeti söz konusu olmaktadır. Bundan dolayıdır ki bu yerlere gece karanlıkta gidilmez ve abdestsiz dolaşılmaz. Kurallar çiğnenirse bu sahipli yerlerde insanların başlarına bir takım işler geleceğine inanılır.

⁶ TURAN Berna, age, s.14.

⁷ TURAN Berna, age, s.16.

Koruyucu ruh, insanları cezalandırabilir, onlarla oynayabilir veya onları çarpabilir. İşçi kendini koruyucu ruhtan ancak ocak içerisindeki düzene uyarak koruyabilir. Ocak içerisinde oluşturulan bu uygulamalar, işçinin sağlığı için önemlidir. Diğer ekip arkadaşlarının da can güvenliğinin bir bakıma teminatıdır. Ocak pisletilmez, ocakta yemek yenmez ve işçi kendi başına hareket edemez. Eğer bu uygulamalar çiğnenirse, ocağın koruyucu ruhu, ocağın iyisi veya cin ona musallat olabilir. İşçiyi cezalandırabilir. Ocağın koruyucu ruhuna verilen isimler yörelerden yörelere değişiklik gösterir. Ülkemizdeki çeşitli yer altı madenlerde ocağın koruyucu ruhunun, sahipli veya cinli olarak ifade edildiğiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Zonguldak yöresinde ise ocağın koruyucu ruhu; "ocağın arabı" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ocağın arabıyla ilgili ilk bilgileri Pertev Naili Boratav eserinde⁸ vermektedir:

"İşçilerin çoğu ocakta bir "arab"ın (zenci) zaman zaman görüldüğüne inanırlar. Onu ocağın "sahibi" sayarlar. O, rastladığı işçiye sorarmış: "Bu ocak kimin?" İşçi: "Falan şirketin..." gibi bir karşılık verirse, kızar, onu ya çarpar, ya boğar, ya da direkleri çökerterek ezermiş. Onun sorusuna: "ocak senin" diye karşılık vermek gerekirmiş. O zaman Arap hoşnut olur, işçiye gücünün yetmeyeceği kadar kömür çıkarmasını sağlamış. Bize bilgi veren maden çavuşu, bunlara inanmıyor, Arabın boğduğu sanılan işçilerin ölümünü, sar'a nöbetleriyle düşüp çırpınmaları sırasında direklerin yıkılması ile açıklıyordu. Gene de "araba kuyuda rastlamadım ama rüyamda gördüğüm oldu" diyordu." (s. 84-85)

"Emekli oldum ama ben hala madenlerde çalışıyorum ya. Valla kızım hala çalışıyorum oralarda gece rüyamda yani. Rüyalarım da hala oralara çalışıyorum. Ocak hazırlıyorum kendi kendime. Madencilik zor bir meslek yani."

Mustafa Yılmaz

Ocağın koruyucu ruhu genellikle tekin, karanlık ve işçilerin yalnız oldukları yerlerde belirir. Ekip çalışması içerisinde olan işçiler birbirlerine kötü düşünceler beslememelilerdir. Birlik ve düzen içerisinde hareket etmelidir ve iyi niyetli olmalılarıdır. Ocağın koruyucu ruhu, ekip çalışmasından ayrılanları cezalandırabilir. Çıladır eserinde⁹ ceza faktörüyle ilgili bilgiler verir:

"Ocağın Arabı katran karasına bulanmış galerilerde tek başına dolaşır ve yine buralarda tek başına dolaşan işçilerin karşısına dikilir. Kuyuların eskileri arasında Arap'a çatmamış madenci yok gibidir. Hatta bizim Ethem Çavuş bile. (...) Ethem Çavuş, on dört yaşında madencilik başladığı sıralarda, günün birinde ustası bir iş için çavuşumuzu ıssız ve başıboş bir başyukarıya salmış. Ethem Çavuş bu ıssız başyukarıya doğru korku içinde yürürken Hazreti Arap karşısına dikilmiş ve elindeki gürzü sallayarak 'Dur!' demiş. 'Bir adım daha atarsan gürzü tepene yersin.'" (s.74-75)

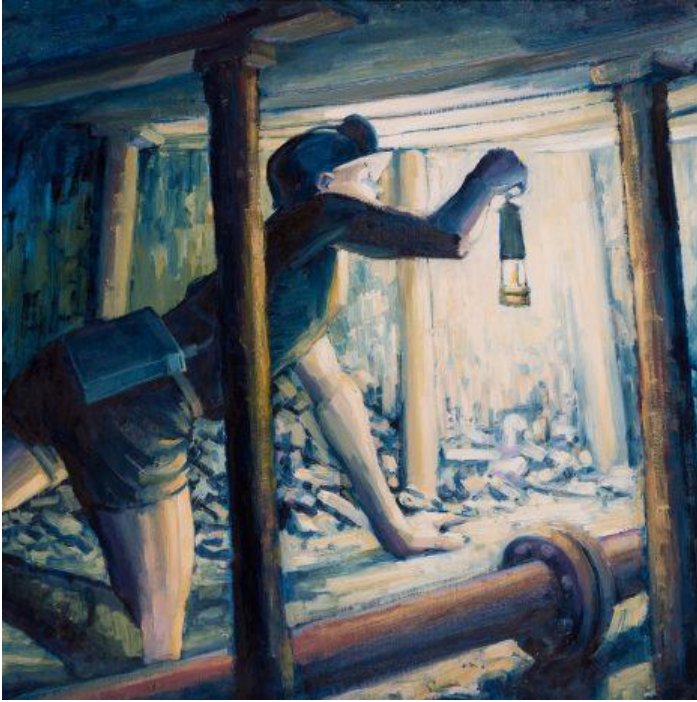
⁸ BORATAV Pertev Naili, "100 soruda Türk folkloru (inanışlar, töre ve törenler, oyunlar)", İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973.

⁹ ÇILADIR Ahmet Naim, "Yeraltında kırk beş sene: bir maden işçisinin anıları 1886-1931", Hazırlayan: Sina Çıladır, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2014.

Ocağın koruyucu ruhu, tecrübesizliği ve ihmalkârlığı kabul etmez. Bu durum söz konusu olursa beraberinde cezayı uygulayabilir. Cezadan kurtulmak için dua etmemişse, muskasını kullanmamışsa, af dilememişse, koruyucu ruha saygı göstermemişse ceza kaçınılmazdır. Çıladır eserinde¹⁰ işçilerin koruyucu ruh tarafından cezalandırıldığıyla ilgili bilgiler verir:

"Arap ki ne arap! ... Etem Çavuş netsin? Serde "acamlılık" da var; paniğe kapılmış ve tüm gücünü bacaklarına vererek... Sen misin kaçmak isteyen? Arap, kafasına güzü indirdiği gibi Etem Çavuşu olduğu yere soluksuz sermiş... Diyelim ki Etem Çavuş boş ve karanlık dehlizde kuruntuya kapıldı ve beyni, bu kuruntuyla gerçekte mevcut olmayan arabı doğurdu. Ya durup dururken Etem Çavuşun alnını kim yardı, o nasıl oluyor? "Kafayı patlatan arabın güzü değil de başka neydi yani" (Böyle söyler Etem Çavuş)" (s. 21)

Koruyucu ruh bunların yanı sıra işçilere yardım da eder. Yanlış hareket karşısında ceza faktöründen çıkarak bereketin ve bolluğun simgesi haline gelir. İşçilerin zor zamanlarında onlara madene ulaşmaları için yardımcı olur. "Arabın yardımları sayesinde çok kömür çıkarmayı başarmış olan işçinin, ona rastladığını başkalarına bildirmesi hayırla sonuçlanmaz. Dayanamayıp başından geçenleri anlatan işçilerin, çalıştıkları yerde ölümlerinin bulunduğu bu inanışa tanık olarak belirtilir."¹¹ Yerin en az 100 metre aşağısında korkuya yer yoktur. İşçinin korku içerisinde olması, kazaya sebebiyet verebilir veya diğer işçileri etkileyebilir. İşçilerin başından geçenleri diğer işçilerle paylaşmaması da bundan olabilir. Eğer paylaşırsa işler aksayabilir ve madenden istenilen verim alınamaz. Tüm bunlar gösteriyor ki "ocağın arabı", "cin" veya "ocağın sahiplişi" ifadeleri ocak içerisinde bir takım uygulamaların olduğunu ve

işçilerin bu uygulamalara uymalarını gerekli kılmaktadır. Koruyucu ruha inanmayan işçiler olsa bile bu uygulamalar işçilerin ekip bütünlüğü ve sağlığı için gereklidir.

Dolayısıyla doğüstü yaratık ya da memorat başlığına dâhil edilebilecek bu tür anlatılar bölgede bugün de oldukça yaygındır: "İş bitti, çıkıyoruz ocaktan. Yarı yola gelince nasıl olsa yarın aynı yerde çalışacağız diye kazmamı bırakmak için döndüm, yanımdakilere "Siz gidin yavaş yavaş" dedim. Çalıştığımız ayağa yaklaşırken içerden sesler duydum. Sanki biri beni

¹⁰ ÇILADIR Ahmet Naim, "Bir yudum soluk: maden işçilerinin ocak içi yaşantıları", Hazırlayan: Sina Çıladır, 2. Baskı, Zonguldak, Şirin Ereğli Yayınları, 1985.

¹¹ BORATAV Pertev Naili, age, s. 85.

çağırıyordu. Geride kimse kalmadı biliyorum ama belki biri ben fark etmeden döndü herhâlde, diye düşündüm. Bir ikisinin adını seslendim. Cevap gelmedi. Biraz daha yaklaşıncı sesler arttı. Gülüşmeler başladı. Ben yine iş arkadaşlarımdır, diye adlarını seslenerek gidiyorum. Daha çok yaklaşıncı bir kıyamet koptu. Bağırılmalar, gülmeler... Kazmayı bırakıp var gücümle koşmaya başladım. Kendimi çıkışa nasıl attım bilmiyorum. Arkadaşlarım ocağın ağzında bekliyormuş. "Ne oldu?" dediler, "Siz içerde değil miydiniz?" dedim. "Yoo hepimiz burada seni bekliyorduk" Orada bayılmışım.¹²

Bu türdeki anlatılar başka madencilerden de derlenmiştir ki özellikle eski madencilerde, ölümlü kazaların olduğu yerlerde aradan uzun zaman geçse de ölenlerin seslerin işitileceği inancı bulunmaktadır. Anlatılar arasında uçan/gezgin efsaneler olarak değerlendirebilecek, başka bölge ve alanlarda görülen motiflerin madene uyarlanmış biçimleri de önemli yer tutmaktadır. "Adamın birini, işçiyi gönderiyorlarmış bir yere. Yalnız başına. Ocakta yalnız başına bir yere göndermezler hayatta kesinlikle. Yalnız başına gönderiyorlarmış ayak bir yere... Çalışıyormuş orada. Yanına bir adam gelmiş. "Sen" demiş "Dur!", "Sen otur!" demiş buna "Sen çalışma, ben çalışıyorum senin yerine." demiş. "Ama.." demiş, "Kimseye söylemeyeceksin." "İyi" demiş bu. Her gün oraya gidiyormuş. O yerine gelen kişi çalışıyormuş bunun yerine. Bu yatıyormuş, oturuyormuş orada.¹³

Boratav tarafından da belirtildiği gibi, ülkemizde kömür madeni işletme işi oldukça yeni olup, endüstrileşmenin ilk belirtilerindedir. Böyle bir yerde ortaya çıkan, yukarıda verdiğimiz anlatmanın oluşumu son derece yeni olmakla birlikte, bu inanmayı halk bilgisi ürünü olarak kabul edilmelidir. Bu inanmayı metni, yapısı ve oluştuğu çevre bakımından değerlendirdiğimizde onun herhangi bir köy veya şehir toplumunda mevcut bir başka inanmadan çok farklı olmadığını görürüz. Dolayısıyla kömür madenciliği yapan insanların, konu ettiğimiz manada halk terimiyle ifade etmeye yarayan ortak esas, madencilerin hepsi veya çoğu tarafından inanılan ve "gelenek" terimiyle ifade edilen "halk inanmaları geleneği" içinde yer alan bir anlatmanın varlığıdır. Bu anlatmanın halk inanmaları bakımından estetik bir değerinin olduğu da açıktır.

Kömür ocakları ile ilgili şimdilerde bile edebiyattan sinemaya, türkülere bir klişe haline gelmiş benzetme vardır: cehennem. Gerçekten de nefes almanın bile suni olarak sağlandığı, havasız, puslu, indikçe artan sıcaklık, çalışma yoğunluğu, çalışma saatleri, riskler, yaralanmalar, ölümler de göz önüne alındığında yerine oturan bir benzetmedir gerçekten cehennem. Eh tabi ki; yaşama tezatlık oluşturan, canlılığa ait izler taşımayan mekânların başında gelen yeraltı dünyasının da bir sahibi ortaya çıkacaktır elbette: Arap.¹⁴

Rivayete göre her ocağın da mutlaka bir Arap'ı olur. Arap aslında ocağın gerçek ve tek sahibidir. Besmelesini çekip duasını okuduktan sonra madene inen işçinin karşına çıkan Arap 'bu ocağın sahibi kim, bu ocak kimin?' diye sorguya çekermiş gözüne

¹² TURAN Berna, "Zonguldak Havalisinde Maden Folklorunda Memoratlar", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Ankara, 2019. Fikri Demir, emekli maden işçisi anlatısı, 55 yaşında.

¹³ TURAN Berna, age, Yasin Terzi, maden işçisi, 37 yaşında.

¹⁴ MEMİŞ Mahmut Sezgin, "Fıtrat, Madenlerin Gerçek Sahibi Kim?", <https://yenie.net/fitrat/>, Er.tar. 01.02.2024.

kestirdiği madencileri. Eğer madenci "falan şirketin falancası" gibi bir karşılık verirse Arap bu cevaba kızar, onu çarpar, boğar, yakar veya tahkimatları çökerterek madenciyi ocakta öldürürmüş. Ama Arap "ocak senindir" diyerek gönlünü hoş eden işçinin gücünün yetmeyeceği kadar kömür çıkarmasını da sağlamış. Arap'ın yardımları sayesinde çok kömür çıkarmayı başaramış işçinin, ona rastladığını arkadaşlarına bildirmesi de pek hayırla bitmezmiş. Dayanamayıp başından geçenleri anlatan madencilerin de çalıştıkları ocakta ise öleceği söylenirmiş.¹⁵

Evrensel Basım Yayın'dan çıkmış Yeraltında Kırk Beş Sene adlı kitapta şöyle kısa bir hikâye ile bahsedilir Arap'tan : "Elinde iki metre ötesini zar zor aydınlatan bir lamba ile Ethem Çavuş tek başına nefesliğe doğru iki yüz metrelik kör bir yolda ilerlemektedir. Çevrede çıt yoktur ve eski direk bağlarından çıkan mantarların kustuğu fosfor benekleri, yüzlerce göz gibi parlayıp sönmektedir. Tavandan düşen soğuk su damlaları, esneyen bağların çıkardığı seslerden dolayı; içine korku düşmüştür Ethem Çavuş'un panikleyerek, hızlıca koşmaya başlamıştır ve ansızın kafasına tokmak gibi bir şey inmiştir. Tam o an elinde sopasıyla Arap'ı karşısında bulmuştur. Ethem Çavuş'a "geri dön" işareti yapmıştır." Bayılan Ethem Çavuş'u bulup, ayıltan arkadaşları hikâyenin ileri sayfalarında "bir daha ocağa gusül abdesti almadan inme" uyarısı yapmışlardır.

Ethem Çavuş Arap'tan ancak alınının ortasında irice bir şişlik ile kurtularak paçayı yırtmıştır. Doğayı dönüştürmek için kullanılan kültürel araçların kendileri de aslında yine doğadan türetilmişlerdir aslında. Çünkü ertesi gün arkadaşlarıyla olay mahallini kontrole gittikleri zaman Ethem Çavuş; baş hizasında direk bağlarından birinin sarkığına, koşarken kafasını oraya çarptığını anlamıştır. Yaratılmaya çalışılan bu ölüm, korku ögesi maden işçileri arasında günümüzde de diğer maden bölgelerinde

¹⁵ ÇILADIR Ahmet Naim, age, 2014.

örneğin; Soma'da da varlığını sürdürmeye devam ediyor. Aslında "Arap" efsanesi üstü kapalı, bulanık, hayal dünyalarından kurgulanmış bir fantezi değil; deneyimlerden beslenen ve tarihin içinde bir biçimde iş görmüş bir dizi potansiyeldir. Ancak tarihin olumlu ve olumsuz yanlarının birbiriyle bu kadar yakından ilişkili olduğunu düşünmek islah edici olduğu kadar bizler için çözümleyicidir de.¹⁶

Galler, İrlanda ve İngiltere'nin madencilik tarihine göz attığımızda maden ocaklarının sahibinin kim olduğuna olan inanç evrensellik taşıyarak yine bizi benzer bir tanıdığa götürüyor. Britanya'nın Arap'ı; Tommyknocker. İsmi ise; maden duvarlarından veya ahşap yapılarıdaki çatırdama seslerinden gelmektedir. Madencilere göre Tommyknocker iyi niyetli bir ruhtur ve temelde türlü muziplikler, şakalar yaparak madencileri yaşamı tehdit eden bir çöküşün yakında olacağı konusunda uyarır. Yaptıkları uyarılara teşekkür etmek ve gelecekteki tehlikelerden kaçınmak için, madenciler yemeklerinin son ısırıklarını yeraltında bir köşeye bırakarak bu uyarıcı ruha şükranlarını sunarlar. Bu inanış bir dönem sonra o kadar yaygınlaşmıştır ki; Amerika kıtasından Britanya'ya getirilen göçmen işçiler yönetimden talep olarak Tommyknocker'ın madenlerde olduğuna dair garanti bile isteyeceklerdir. Colorado'da Idaho Springs'teki Tommyknocker Bira Markası ve Fabrikası ismini bu efsaneye borçludur ve bira fabrikası faaliyet göstermeye ve ulusal olarak dağıtımına günümüzde de devam etmektedir.¹⁷

Anlatıların en yoğun olduğu alan ise olağanüstü varlıklarla ve açıklanamayan durumlarla ilgili olanlardır. Madenciye tehlikelere karşı uyarıcı ama belli durumlarda da cezalandırıcı "Ocağın Arabı" işlevindeki olağanüstü varlıklara farklı adlarla başka alanlarda da rastlanmaktadır. Bu yönüyle olağanüstü efsaneler kapsamında değerlendirilebilecek "Ocağın Arabı" içerikli anlatılar, bugüne kadar madencilerden derlene gelmiştir:

Özellikle Zonguldak'a değinilen çeşitli kitap, makale vb. çalışmalarda bir madenci inanışı olarak "Ocağın Arabı"na geniş yer verilir. Bu tür anlatıların başında "Ocağın Arabı" anlatıları gelmektedir ki Pertev Naili Boratav, Halk Edebiyatı Dersleri'nde (s. 58-59) "Zonguldak ve Havalisinin Kömür Ocakları ile İlgili Folkloru Nasıl Tetkik Edilmeli?" başlığı altında "ocakların gerçek sahibi Arap"la ilgili anlatıların nasıl derlenebileceğine değinmektedir.

"Ocakta bizden başka kimse yok. Birader, 'Yolda bir şapırtı var. İnsan geliyor.' dedi. Lambayı tutuyorum kimseyi göremiyorum. Şapırtı geliyor ama kimse görünmüyor. 'Lan kim var orada?' diyorum, kimse ses vermiyor. Okumaya başladım, şapırtı kesildi. Biz bir ay biraderle o ocağa girdik çıktık. Ama, Arap'tan da çok korktuk..."¹⁸

"Zonguldak'taki maden kuyularının hepsinin de birer Arap'ı vardır; daha doğrusu her kuyunun müşterek bir Arap'ı... Bu, Ocağın Arabı katran karasına bulanmış galerilerde tek başına dolaşır ve yine buralarda tek başına dolaşan işçilerin karşısına dikilir. Kuyuların eskileri arasında Arap'a çatmamış madenci yok gibidir. Hatta bizim Ethem

¹⁶ MEMİŞ Mahmut Sezgin, age.

¹⁷ Legends Of America, Tommyknockers of the Western Mines, erişim: 29 Nisan 2020.

¹⁸ TERZİ Âdem, "Kömürün Dili, Madenci Anlatıları", Türk Dili Şubat 2017 Yılı: 67 Sayı: 782.

Çavuş bile. (...) Ethem Çavuş, on dört yaşında madencilğe başladığı sıralarda, günün birinde ustası bir iş için çavuşumuzu ıssız ve başıboş bir başyukarıya salmış. Ethem Çavuş bu ıssız başyukarıya doğru korku içinde yürürken Hazreti Arap karşısına dikilmiş ve elindeki güzü sallayarak 'Dur!' demiş. 'Bir adım daha atarsan

güzü tepene yersin."¹⁹

Madencilerle yaptığım görüşmelerde, uzun süre önce emekli olanlarda ocakların birer sahibi olduğu inancının yaşadığı görülmekle birlikte son kuşak çalışanlar içerisinde Ocağın Arabı'na rastlamak bir yana adını duymayanların sayısının oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir. Ölümlü kazaların azalması, çok uzun çalışma sürelerinin kısalması ve çalışma koşullarının nispeten iyileşmesi gibi etkenler madenciyi içeride koruyup kollayacak Ocağın Arabı benzeri bir yoldaşa ihtiyacı azaltmış olabilir. Anlatıların devamlılığını sağlayan kültür formlarının gevşemesi veya "cin geleneği"nin öteki olağanüstü varlıkları asimile etmesi Ocağın Arabı'nın daha derin ve karanlık galerilere çekilmesine yol açmış da olabilir. Zira yüzlerce metre derindeki galerilerde doğal ışıktan ve havadan yoksunlukla birlikte olağandışı basınç; zehirli gazlar; karanlıkta parlayan kömür ve fosforlu mantarlar; her yandan sızan suyun, tavanlardan düşen toprak ve taşın, zamanla çitirdayarak yerine oturan direklerin, yakındaki galerilerde çalışan öteki işçilerin çıkardığı sesler aşırı yorgunlukla birlikte ölümle burun buruna çalışan madencilerin bugün de bütün duyu ve algılarına ciddi oyunlar oynayacak türden koşullardır.²⁰

Bu durumun yarattığı tedirginlik ve her duyuyu sonuna kadar zorlayan çalışma koşulları Ocağın Arabı'yla ilgili olmasa da halk anlatılarının başka başlıklarına girebilecek deneyimlere uygun altyapıyı bugün de barındırmaktadır. Buna bağlı olarak genç yaşlı her madencinin kendisinin veya tanıdığı birinin başından geçen, anlatacak böyle bir deneyimi mutlaka bulunmaktadır. Dolayısıyla memorat başlığına dâhil edilebilecek bu tür anlatılar bölgede bugün de oldukça yaygındır. Özellikle eski madencilerde, ölümlü kazaların olduğu yerlerde aradan uzun zaman geçse de ölenlerin seslerin işitileceği inancı bulunmaktadır.

Bir başka çalışmada, Karadeniz bölgesinde yaşanan "Arap"dan bahsedilmektedir. Arap adlı iye sadece maden ocaklarında değil aynı zamanda günlük hayatta ve ıssız yerlerde görülen kötü ruh olduğu söylenilmektedir. Arap, insan veya hayvan şeklinde görülen, insanları korkutan, bazen de görüldüğü kişiyi döven taşıyan kötü ruhtur.

¹⁹ ÇILADIR Ahmet Naim, (2014), age, s. 74-75.

²⁰ TERZİ Âdem, age.

Maçka ve çevresinde yaygın olan bu inanca göre Arap, her yerde olabilir, genelde dikenliklerde görüldüğüne inanılır. "Arap" başlıklı efsanede, bir gece beş altı kişi Maçka'dan Trabzon'a gitmektedir. En önde yürüyen kadın bir çoban köpeği görür, onu azarlayıp kovar. Arkasındakiler, kadına onun köpek değil, Arap olduğunu, eğer dua okumamış olsalar, kendini zor kurtaracağını, onu öldürebileceğini söylerler. Burada mitolojide görülen, ıssız yerlerde bulunan kötü ruhlarla ilgili bir unsur bulunmaktadır. Arap inancını, tabiatta var olduğu düşünülen ruhlarla Animistik inanışlarla açıklayabiliriz.²¹

Bu ifade madendeki ocak sahibine farklı bakış açısı için değerlidir. Muhtemelen kömürün renginden dolayı işçi görünümünde gelen ocak sahibini arapa benzettiler. Maçka civarında anlatılan arapla madende görülen arab aynı olağanüstü varlık olabilir. Ocak sahibi, ocak adamı, arap, karabasan, ayı basan, karabatak, denilen olağanüstü varlık ilkel Eski Türk inancının günümüze kadar gelmiş halidir.

OCAK SAHİBİ

Ocak sahibi, ocak adamı, ayı basan, ocak basan, ocak ayısı, karabasan, karabatak olarak adlandırılan iye taşkömürü maden ocaklarında derlenen anlatılarda tespit edilen olağanüstü varlığa ait isimlerdir.

Ocak sahibi, anlatılanlara göre ocakta ölen maden şehitlerinin ruhlardır aslında. Yani ölen işçilerin ruhları ocaktan çıkmamakta orada kalmaktadır. Orada kalan ruhlar da oraların sahibi olmaktadır, yani ocak sahibi diye adlandırılan varlıklar olmaktadır. Bu durumu iki dünya arasında sıkışmak olarak adlandırmışlardır. Ölen kişinin ruhu ne öbür dünyaya gidebilmekte ne de bu dünyada yaşayabilmektedir. İşçilere göre bu dünyada her şeyin bir sahibi olduğuna göre madenlerin neden bir sahibi olmasın?

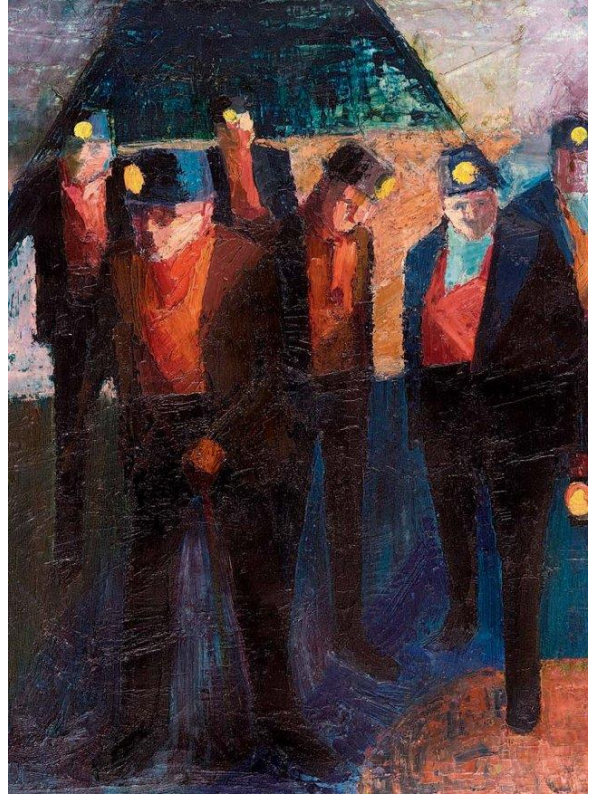
Ocak sahibiyle ilgili olay yaşamış olan ya da yaşamış olanların anlattıklarını anlatanlar bunu tek başlarınınayken yaşamış olduklarını ifade etmişlerdir. O halde ocak sahibi denilen varlık madende yalnız başına çalışanlara görünmektedir (tulumbacılar, elektrikçiler, nezaretçiler gibi). Maden karanlık ve havası yeryüzü kadar temiz değildir. Bu durum yorulan işçinin uykusunun gelmesi veya orada uyuması için önemli etkindir. Bazen işçilerin ocakta uyuyakaldıkları anlar olabilmektedir. Böyle durumlarda ocak sahibi işçiyi genellikle uykusunda karabasan olarak rahatsız etmektedir. Uykusunda onu boğmaya çalışmaktadır. Kendi çabalarıyla uyanamayan işçiler genellikle ocak sahibinin elinden arkadaşlarını seslenmesi veya kendilerine ışık tutulması şeklinde uyanmaktadırlar.²²

²¹ KAYA Muharrem, "Mitolojiden Efsaneye Türk Mitolojisinin Anadolu'daki Efsanelerde İzleri", Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 96.

²² TURAN Berna, "Zonguldak Havalisinde Maden Folklorunda Memoratlar", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Ankara, 2019.

Ocak sahibi bir insan şeklinde görülebildiği gibi, bazen de hiç görünmeden varlığından işçiyi haberdar etmektedir. Bunu ona seslenerek, ışık tutarak ya da makineleri çalıştırarak yapmaktadır. Ocak sahibiyle bu olağanüstü hadiseleri yaşayanlar ondan korunmak için üzerlerinde bıçak gibi metal taşıyanlar vardır. Muska yerine koruyucu olarak hamali taşıdıklarını söylemişlerdir. Genel olarak işçiler ocak sahibi denilen iyeyle karşılaştıklarında bildikleri duaları okumakta, besmele çekmektedirler. İşçiler arasında genel olarak ocak sahibinden korunmak için alınan özel bir tedbirleri yoktur.²³

Emekli olanlar ya da amirler işçileri tek işe gitmemeleri konusunda uyarmaktadır. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi iş güvenliği ikincisi ocak sahibi etrafında anlatılardan hareketle ocak sahibinden korunmak içindir. Bazı işçiler gördüklerini halüsinasyon olabileceğini ifade etmişlerdir. Çünkü ocaktaki metan gazı, karbondioksit miktarı gibi etmenlerin bunu oluşturabileceğini söylemişlerdir.

Ocak sahibi ile ilgili yaşanan olayların uyumaları veya yalnız kalmalarının yanında diğer bir sebebi de şudur: ocakta yemek yiyen madenciler yiyemediklerini yine ocak içerisinde ya banda ya da tulumbaya atmaları ve ocakta da tuvalet olmadığı için işçiler ihtiyaçlarını bilmeden bu ekmeklerini attıkları yerde gidermeleridir. Bazen de işçiler yemek yedikleri yerde ekmek kırıntılarında uyuyakalmaktadırlar. Bu durumda da yine ocak sahibinin kendilerini rahatsız etmelerine neden olmaktadır.

Yukarıdaki anlatılardan yola çıkarak ocak sahibi denilen iyiye ele aldığımızda bunun ilkel bir düşünce ve inanış ürünü olduğunu göstermektedir. Ocak sahibi denilen iyi madende ölen işçilerin ruhlarıysa ve mekanını terk etmediği düşünülüyorsa onların öldüklerine inanmakla birlikte ruhlarının da yaşamaya devam ettiğine inanılmaktadır. Aynı zamanda ocak sahibi işçi görünümünde görünüp madenciye yapılmayacak bir işi yapmada yardım ediyorsa demek ki bu dünyadaki niteliğini koruyordur.

"20 yıl madende yük taşıyan, sırtı kanlar içindeki bir katırın acısını; yağlanmış, ziftlenmiş, lavarlarda gezinen bir farenin açlığını duyumsayarak yaşamaya başlıyorsunuz."

Grizu, Yorgun Ölüler / Cihan Erdoğan

²³ TURAN Berna, age, s. 124.

Örnek, ölenlerin öldükten sonra da ruhları aracılığıyla hayatlarını sürdürmeleri inancının atalar ve ölümler ibadetini (manizm) doğurmuş olduğunu; bu inançtan cin, peri, dev inancına geçildiğini; birtakım iyi ya da kötü, başka bir söyleyişle yararlı ve zararlı ruhların belli yerleri, ağaçları, kovukları ve nesnelere tuttuklarına inanıldığını söylemiştir. Bu ifade ettiklerinin animistik inanç olduğunu söylemiştir.²⁴ Bu ifade aslında ocak sahibi denilen olağanüstü iyenin nasıl doğmuş olabileceğini açıklamaktadır. Ocak sahibi, karabasan, arap gibi çeşitli isimlerle adlandırılan ocakların sahibi olduğu düşünülen varlığın temeli inanç olarak Animizme dayanmaktadır. Eski şaman inançlarından biri olan animizmin günümüzde devamı olarak ocak sahibi etrafında anlatılan doğaüstü varlıklar olduğu kabul edilebilir.

Şamanlar ölünün ruhunun kurbanlarla yatırılmazsa uykuları esansında gelip canlıları rahatsız edecekleri söylendiğini ifade ederler. Ocak sahibinin uyku esnasında karabasan olarak gelmesini eski bir şaman inancı olarak ele almak mümkündür. İşini yapmayı uyuyarak işten kaytaran işçiyi maden şehidinin ruhu karabasan olup onu boğarak rahatsız etmekte. Çünkü maden şehidinin ruhu çalışmayan, işini yapmayan işçi gördüğünde rahatsız olmaktadır.

Zonguldaklı bazı madenciler ocak sahibini doğrudan görmediklerini ses duyduklarını, kendilerine seslendiğini ya da madendeki makinelerin çalışmaya başladıklarını söylemişlerdi. Yeraltında çeşitli kazalarda ölen madencilerin ruhu yeraltında yaşamaya devam ettiğine inanılmaktadır. Ölüm, geride kalanlarla ölümleri birbirinden ayıran bir tür geçide benzemektedir. Ocak sahibi denilen olağanüstü varlık bazen bu geçitten canlılar tarafına geçerek madenciye bir şekilde varlığını hissettirmektedir.

Zonguldak'ta yapılan bazı alan çalışmalarında²⁵ bir kaynak şahsın anlattığı memoratta ocağın sahibi, Arap değil, madende çalıştığına inanılan bir çoban olarak tanımlanmıştır.

"Bu olay Dilaver'de Hacının Ocağında geçmektedir. Mesela kendi başına ocakta kaldığın zaman bir yerden bir yere gitmen gerekiyor. Bu yalnız başına gitme işleri de genellikle tulumbacılar arasındadır. Tulumbacı kendi başına işini yapmaya gider. Tulumbacının görevi, ocakta belli yerlerde bulunan suyu kontrol etmek ve dışarı atmaktır. Bu görünen çoban da çoğunlukla tulumbacılar görünürmüş. Tulumbacılar hafta sonu kendi başlarına giderken korka korka giderlermiş, korktukları zaman da hep bu çobanı görürlermiş. Bu vatandaş, yani çoban ocakta senin karşına çıkıyor. Bu kişinin ocakta ölmüş işçilerden biri olduğu da rivayet ediliyordu. Mükellefiyet zamanlarında bölgedeki herkes ocağa zorla alınırdı. Bu da muhtemelen orada çobanlık yapan ve bu ocakta ölen bir vatandaştı. Bu çoban karşına geçiyor, dikiliyor, seni ocakta hiçbir yere geçirmiyor. Sen de zaten adamı tanıımıyorsun. Sana soruyor bu çoban: "Hop dur bakalım! Burası kimin?" Eğer sen benim dersin vay haline; yandın, dayağı yedin. "Benim!" dediğin an "Olur mu lan burası benim!" diye tokat attığı söylenir. Bir de ocakta bu adamın yani çobanın koyunları var sana onları da

²⁴ ÖRNEK Sedat Veyis, "100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek", Yayınevi, İstanbul, s. 25, 1995.

²⁵ AYAZ Berna, GÜNAYDIN Aykut, "Zonguldak Madencilik Mesleği Geleneğine Bağlı Oluşan Memoratlar Üzerine Bir Değerlendirme", Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 26, s. 305-316, 2019.

soruyor: "Bu koyunlar kimin?" Eğer ona da benim veya ben bilmiyorum ya da ocağın dersin yine yiyorsun tokadı. Yani burada dayak yeme şansın çok yüksek illa o dayağı yiyeceksin. Orada bu çobana, şu cevabı vermen gerekiyor: "Bu ocak senin. Bu koyunlar da senin." Eğer bu cevabı vermezsen yersin dayağı. Ama sen o anda yerin bilmem kaç metre altında kendi başına tabi ki de böyle bir cevap veremiyorsun. Düşünsene o anda karşına tek başına çıkıyor ne dersin ki? Genelde anlatılan tabi dayak yenildiğidir. Bunun sonucunda "Ben oraya gitmem, vay efendim benim karşıma çoban dikildi, bana soru sordu, dayak attı" diye işçiler arasında yayılıyor. Ki bu hikâye bu zamanda da anlatılıyor. Ben 2011 yılında Dilaver'de çalıştım. Ben ocağa girerken bana böyle böyle bir şey karşına gelirse: "Senin de! Dayak yeme!" diye oranın kıdemli işçileri beni tembih ederlerdi".

Maden ocaklarının iye ya da sahiplerine dair inancı diğer başka bölgelerde de görmek mümkündür. Nitekim Tatar Türklerinde maden ocağının "Şahta İyâse" adı verilen bir iyesi olduğuna inanılmaktadır. Bu iye maden ocağında yaşamakta, ancak insanlara görünmemektedir. Kendisini ıslık çalarak, kedi gibi miyavlaması, bebek ağlaması, ayı bağırması ya da köpek uluması gibi sesler çıkararak belli etmektedir. Maden ocağında çalışan işçilere yardım etmekte, maden ocağı çökeceği zaman "gidin" diyerek işçileri uyarmaktadır. Fakat işçilerden biri maden ocağı iyесinin kendisini uyardığını başkasına söylese ona çok kızarak üzerine maden ocağını yıkıp o kişiyi öldürebilmektedir.²⁶

Maden ocaklarının sahipleri olduğuna dair inancın evrensellik arz ettiğini söylemek mümkündür. Bunun temel nedeni dağ, mağara kültürü ile alakalı olmakla beraber madenin canlı bir varlık olarak düşünülmesidir. Eliade, madenlerin büyülü güçlerle yüklü olduğunu, Çin'de ve Hint'te maden eritilen kazanlar ile bu ritüelleri bilen "erginlenmişler" in kutsal sayıldığını, büyüsel güçlerle beslenip korunduklarına inanıldığını ifade etmektedir.²⁷ Fransa'nın güneyi ile Belçika'da yer alan inanışlara göre madenlerin koruyucusu aziz Peran'dır. Eliade'ye göre madenlerin sahipleri, koruyucuları ya da cinleriyle ilgili anlatıların temel sebebi madenin bir döl yatağı olarak görülmesidir. "Maden filizleri burada sanki ana karnındaymış gibi dölleni büyüme bırakılmıştı. Madencilerin inancına göre madenler her türlü yeraltı cinini

²⁶ AYAZ Berna, GÜNAYDIN Aykut, age, s. 312.

²⁷ ELİADE Mircea, "Babil Simyası ve Kozmolojisi", İstanbul, Kabalcı Yayınevi, s. 51, 2002.

barındırıyordu. Bunlar iyi ya da kötü olabilirdi. Halkın dağdaki keşiş dediği Hoemmerling Usta ile göçükleri haber veren Beyaz Hanım ve sayısız hayalet ile gulyabani bunların arasında yer alır".²⁸ Başka geleneklerde de maden işleri ve metalürjinin kökeninde yine bir yarı tanrı ya da bir uygarlaştırıcı kahraman, bir Tanrı elçisi vardır. Bu durum Çinlilerin "dağları delen" Büyük Yu efsanelerinde de açıkça ortaya çıkar. Yu "toprağı kirleten değil sağaltan mutlu bir madenciydi. Mesleğin ayinlerini biliyordu. Gana'da da altın madenlerinde çalışan işçiler altının bir ruhu olduğuna inanmaktadırlar. Bu nedenle madene inmeden önce ruhlara mutlaka yemin ederler."²⁹

Gallerde ve Birleşik Devletler'de çalışan madenlerde ise "knockers", "knackers" olarak adlandırılan bir varlıktan söz edilmektedir. Bu varlığın fiziksel özellikleri ise iki feet (yaklaşık 60 cm.) yüksekliğinde, büyük bir kafa, uzun kollar, buruşuk suratlı ve beyaz bıyıkları olan küçük bir insan olarak tanımlanmaktadır. Standart madenci kıyafetinin ufak bir versiyonunu giyerek, madencilerin araçlarını ve yemeklerini çalmak gibi yaramazlıklar yapmaktadır.³⁰

Adı, maden duvarlarının tokmakla çalınmasından gelmektedir. Bazı madenciler için tokmaklar kötü ruhlardı. Onları temelde iyi niyetli pratik şakacılar olarak gören başkaları içinse madencileri yaşamı tehdit edici bir çöküşün yakınlaştığı konusunda uyarma yoluydu. Onlar yaklaşık 60 cm olan boyları nedeniyle "cüce madenciler" olarak adlandırılmaktaydılar. Genellikle madenciler gibi giyinirdi. Genellikle madencilere zarar vermezler, iş de yapmazlar. Nadiren işçileri yaralarlar. Maden cüceleri madenlerin bulunduğu ya da bulunacağına dair umutturlar.

Ukrayna'da ise madencilerin mitolojik ruhu "shubin" olarak adlandırılmaktadır. Donbass adı verilen maden bölgesindeki madenciler arasındaki inanışa göre bu ruh genellikle iyi olmakla birlikte kötü de olabilir. Bir rivayete göre Shubin ölen bir madencinin hayaletidir. Bir başka rivayete göreyse Donbass'ta çalışan bir maden ustasıdır. Madenin çökeceğini ya da gaz sızıntılarını önceden görebilme gibi bir yeteneği vardı. Bu usta her vardiyadan önce madene iner ve tehlike hissederse diğer madencileri uyarırdı. Bu nedenle madenciler zor zamanlarda onun adını anarlar. Bir zamanlar adamın biri madendeyken ışıklar söner, adam karanlıkta kalır. Yönünü kaybeder ve çıkışı bulamaz. Umutsuzluk içindeyken birden ruh parıldayan bir fener tutarak yaklaşır. Adam korkar ama yine de itaatkâr bir şekilde onu takip eder. Shubin karşısına çıktığı kişiye bağlı olarak iyi ya da kötü olabilir. Shubin Rusya'da da bilinmektedir. 19. yüzyılda Urallarda, yeraltında çalışan insanları iten Shubin adında acımasız bir ustanın yaşadığı ve öldürüldüğü anlatılmaktadır. O zamandan beri yeraltı kanalizasyonlarına musallat olduğu ve genellikle kürk mantolu ve keçe botlarıyla yaşlı bir adamın görüntüsünde tasavvur edilmektedir. Shubin'i görenlerin hayatta kalamayacaklarına inanılmaktadır.³¹

İnsana ait olmayan mekânların başında gelen yeraltı dünyası, insanın müdahalelerine karşın "sahip" olgusunu yerleştirmiştir. Bu yerlere girmenin bir bedeli olmalıdır. Bu

²⁸ ELİADE Mircea, age, s. 54.

²⁹ AYZAZ Berna, GÜNAYDIN Aykut, age, s. 310.

³⁰ AVŞAROĞLU Nadir, "Yeraltının Ruhları", yayınlanmamış çalışma, hppt/academia.edu, 2022.

³¹ AYZAZ Berna, GÜNAYDIN Aykut, age, s. 310.

noktada öncelikle ocak sahibinin kim olduğunun belirlenmesi gerekir. İnsan kendisine ait olmayan bir yere girerek bu anlamda bir hata yapmıştır. Yerin sahibinin tanınması bu hatanın devam edip etmeyeceğinin de bir sınavıdır. Kuralı ihlal eden kişi nereye ve kime ait bir mekâna girdiğinin ve bu mekânda yine kendisine ait olmayan bir şeyi almak istediğinin idrakinde midir? Burada bireyin sınavı/sorgusu yapılmaktadır. Eğer birey kendisine ait olmayan bu yerde sınavı başarıyla geçerse söz konusu Ocağın Sahibi ona bir şey yapmayacaktır. Çünkü artık yeraltının/madenin kime ait olduğu hususu netleşmiştir. Konuyla bağlantısı olduğunu düşündüğümüz bir diğer husus ise "sahipli" yerler hususunda folklor araştırmalarında önemli bir yere sahip olan define folkloruyla ilgili anlatılardır. Bu noktada yapılan çalışmalara bakıldığında toprak altına saklanan (bir anlamda toprağa emanet edilen) definelerin de sahipleri bulunmaktadır. Pek çok define arama hikâyesinde sahipli olan bu yerlerle ilgili doğaüstü varlıkların olduğu görülmektedir.

Zonguldak'ta maden işçilerinden aktarılan bir diğer doğaüstü varlık da ocakta kendi kendine çalışan kazma ve küreklerin olduğuna dair anlatılan anlatılardır. Bu anlatının da yine ocağın sahibi temeline dayandığını düşünülmektedir. Bu anlatıların temel özelliği, ocakta çalışan işçilerin çalışma sırasında kürek ve kazmaların kendi kendine çalıştığına şahit olmaları, bu durumdan yararlanarak iş yapmayı bırakmaları ve sonucunda dayanamayarak bu durumu başka arkadaşlarına söyleyerek ifşa etmeleridir. Sırrın ifşası neticesinde ya olayı yaşayan işçinin başına bir iş gelmekte ya da ocak çökmektedir.³²

Ocağın koruyucu ruhu/iyesi yörelerden yörelere farklılık gösterebilir. Bu durum yörenin kültürünün ve işçilerin anlam dünyalarına göre şekillenen adlandırmaların bir sonucudur. Erzurum Oltu'da, kaynak kişiler ocağın koruyucu ruhunu cin olarak adlandırmışlardır. Ancak Zonguldak'ta ocağın koruyucu ruhu, Ocağın Arabı olarak adlandırılmaktadır. Ocağın asıl sahibi ocağın koruyucu ruhudur. Onun rızası olursa işçi sağ salım maden çıkarabilir veya madene ulaşabilir. Onu kızdıran işçinin başına kötü olayların geleceğine inanılır. Ocağın koruyucu ruhundan korunmanın yolları; abdestli olmak, kötü düşünce içerisinde olmamak, ekip çalışmasıyla hareket etmek, ocağın içerisinde ekmek kırığı bırakmamak, ocağı pisletmemek ve ocak içerisinde uyumamaktır.

Ocağın koruyucu ruhu, işçinin boş

³² AYAZ Berna, GÜNAYDIN Aykut, age, s. 311.

bulunduğu bir anda belirerek işçiyi uyarır. Oltu'da yapılan derlemelerde, işçinin boş bulunduğu bir anda koruyucu ruh tarafından cezalandırıldığıyla ilgili bilgiler kaydettik. "Bizim köyde bir tay vardı. Kömür ocağında ölmüş. Orada da iki üç tane arkadaş varmış. Bunların ikisi kardeştir. Birisi başka bir ailedendir. Onun adı Şevket'tir. Şevket, ocakta çalışırken ölmüş. Neyse o zamanlar bu iki kardeş Şevketle beraber gece vardiyasında çalışıyorlarmış. Kardeşlerden birisi madende "Şevket! Şevket!" diye bağıriyormuş. Şevket ses vermemiş. Bunlar Şevket'in çalıştığı yere inmişler ve bakmışlar ki Şevket lal olmuş. Neyse bunu almışlar dışarı çıkartmışlar. Şevket bir iki gün sonra kendine gelmiş. Sana ne oldu diye sormuşlar. Şevket demiş; "Ben çalışırken karşıma bir tane beyaz sakallı beyaz elbiseli bir dede geldi. Karşımda mendil alıp sallayarak oynadı. Bende korkudan bir köşeye eğildim. Sonrasını hatırlamıyorum" demiş".³³

Maden işçisinin dalgın ve boş bir ruh hâli neticesinde meydana gelen kaza, işçilerin can güvenliğini olumsuz etkiler. İşçileri hayata bağlayan, daha dikkatli hareket etmelerini sağlayan en önemli unsurlardan bir tanesi korkudur. Ocağın koruyucu ruhuyla ilgili bu anlatılar, işçilerin dikkatleri korumasını sağlayan önemli unsurlardır. Ocağın koruyucu ruhu, işçiye doğrudan görünmeyip onu farklı şekillerle de uyarabilir. İşçiyi bazen bir hayvanın sesiyle, bazen yeni doğan bir bebeğin sesiyle bazen de insan sesiyle uyarır. "Fikret Taşkın'ın dedesi olan Cezayir Taşkın, eskiden tuz çıkarırmış. Cezayir Dede çok güçlüymüş. Sırtında 300 kiloluk tuzu çıkarırmış. Köyde eskiden millet gidip tuz çıkarırmış. Cezayir Dede ve köyden bir kaç kişi daha yine bir gün tuz çıkartmaya gitmişler. Böyle akşam vakitleriymiş. İçerideyken kadın ağlama sesleri duymuşlar. Korkudan tabi kaçmışlar. Sadece Cezayir Dede değil, diğerleri de aynı şeyi söylüyordu. Yine bir gün Cezayir Dede tuz çıkartmaya gitmiş. Bu sefer de oğlak sesi duymuş. Tuzu bıraktığı gibi kaçmış. Daha da girmemiş". Ocağın koruyucu ruhu, işçinin ocak içerisinde yalnız başına olmasından dolayı belirmiştir. Maden işçisi ocağın içerisinde tek başına hareket etmemelidir. Ekip çalışması, işçinin kendi can güvenliği ve diğer işçilerin can güvenlikleri açısından önemlidir. Anlatı, ekip çalışmasının önemini vurgulamaktadır.³⁴

KANLI BACA

Kömür diyarı Zonguldak'ta aktarılan ve yaygın farklı inanışlara sebep olan olaylardan birisi de Kanlı Baca anlatısıdır. 1900'lerin başında yaşanan Kanlı Baca anlatısı, çok farklı şekillerde anlatılmakta ve birçok madencinin ölümüne neden olan bu olay, günümüzde dahi Zonguldak'ta yaşayan madencilerin ürkmelerine neden olmaktadır. Zonguldak'ta yayınlanan Pusula gazetesinde Cüneyt Özfıdan'ın aktardığı "Kanlı Baca Efsanesi" şu şekildedir;

"Madencilik tarihinde dünya genelinde elim kazalar yaşanmıştır. Yaşanan bazı felaketler artık öyle bir hal almıştır ki, hikâyeler tarihten bu güne kadar süre gelmiştir. İşte onlardan birisi de Asma-Dilaver bölgesindeki Kanlı Baca hikayesidir. Şimdilerde de Üzülmöz'de madenciler arasında

³³ BEDİR Ali, "Oltu'da Madenlerle İlgili İnanışlar", Türuk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 7. Sayı, Issue:16, ISSN: 2147-8872, 2019.

³⁴ BEDİR Ali, age, s. 77.

hep konuşulan bir hikayedir bu. Dilden dile gelen hikaye şimdilerde TTK Üzülmaz İşletmesi'nin 38 kodu bölgesinde gerçekleşmiştir.

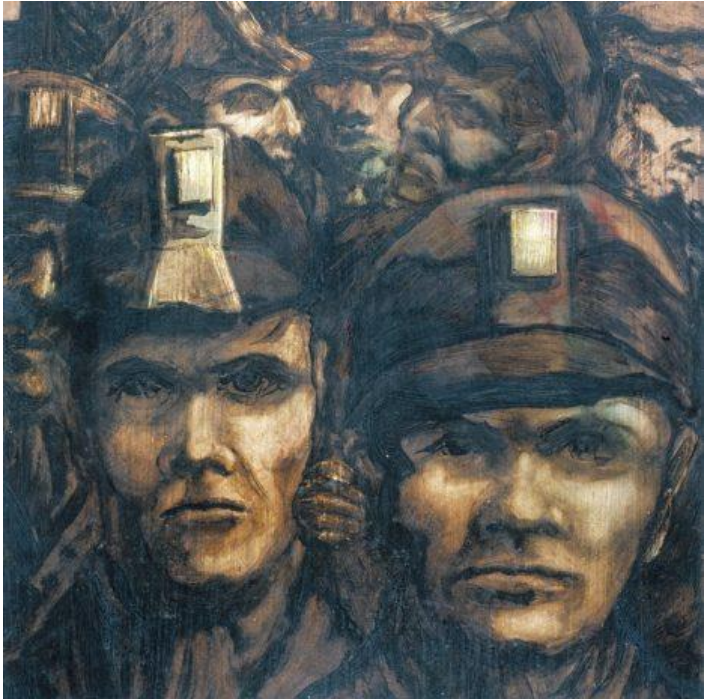
1800-1900'lü yıllar. Kömür madenini o dönemde Fransız bir şirket işletmektedir. Bahar ayı yeni gelmiş, çiçekler açmaya başlamıştı. Madenciler, zor koşullarda karın tokluğuna 3 vardiya 24 saat çalışıyordu. Bahar yağmurlarının başladığı kentte 3 gün süren sağanak yağış hayatı felç etti. Gündüz vardiyası iş tertibini alıp ocağa inmiş, üretim için çalışmalara başlamıştı. Rivayete göre 70 kişiden fazla maden işçisi sonradan adı Kanlı Baca olarak anılacak olan bacaya çalışmak için gönderildi. Sağanak yağış aralıksız sürerken arazide heyelan meydana geldi. O heyelan, yer üstüne yakın kotta çalışan işçilerin bulunduğu bacayı su ve balıklarla doldurdu. Öyle ki bacanın giriş ve çıkışı tamamen göçtü. 70'ten fazla maden işçisi burada mahsur kaldı. Hummalı bir çalışma başlatıldı ocakta. Kalan işçileri kurtarma çalışması. Her defasında sürekli göçtü baca ağzı. İşçilere ulaşamadı. Baca, 70'ten fazla maden işçisinin mezarı olarak kapatıldı.

Öyle rivayet edilir ki, bacadan günlerce hayta aylarca oluk oluk kan akar. Akan kandan esinlenerek olsa gerek, bacaya Kanlı Baca adı verilir. Ve başka bir rivayet de hala şöyledir. Aradan 50, 60 yıl geçiyor. TTK, bölgedeki sahaları işletmeye başlayınca. Bu baca da tekrar üretime ağılmak isteniyor. Bu bacada yapılan her çalışma, vardiya değişimi sonrası yıkılır. Bir vardiya gelir bağ yapar, diğer vardiya geldiğinde bakar ki bağlar yerlerde, sanki hiç çalışma yapılmamış. Kanlı Baca önünden geçilirken işçiler halen daha ürperir. Şimdilerde kapalı bir bacadır Kanlı Baca.

Madencinin akan kanlarından almıştır adını.
Bu hikaye kan kokan acı bir hikayedir madenciye.
Bilen madenciler anlatır bilmeyenlere.
O hazin hikaye dolanır dillerden dillere..
Ruhları şad mekanları cennet olsun."

Zonguldak'ta maden işçileri tarafından yaygın olarak bilinen "kanlı baca" anlatısı Berna Ayaz ve Aykut Günaydın tarafından kaleme alınan "Zonguldak Madencilik Mesleği Geleneğine Bağlı Oluşan Memoratlar Üzerine Bir Değerlendirme" adlı çalışmada kaynak bir kişinin aktarımı ile şu şekilde aktarılmıştır;

"Kanlı baca hikâyesi Zonguldak ilçesi Dilaver Mahallesiinde geçmektedir. Burada 225 numaralı baca ağzı vardır. Bu baca ağzının 300-400 metre üstünde o zamanlarda Fransızların daha sonra TTK'nın devraldığı ocaklar var. Bir bahar ayında tam böyle yağmurların yoğun bir şekilde yağdığı zamanlarda tarihi

belli olmayan 1800 veya 1900 yıllarında gerçekleşmiştir. Yağmur bu bölgede 3 gün boyunca çok şiddetli bir şekilde yağmış. Yağmurdan sonra ocağı gündüz vardiyasını tertip eden işçiler devralır. Her zaman sayı olarak gündüz vardiyası diğer vardiyalardan daha fazladır. Gece tabi çok yağmur yağmış. Sabah işçiler burayı tertip ediyor. Herkes bir iş peşinde koşturuyor. Ocağın şu işi yapılacak. Sen bağ yapıcan. Sen sarma yapıcan şudur budur işçiler kendileri aralarında hummalı bir iş paylaşımı yaparlar. O zamanlarda bu bir vardiyanın 100-200 kişi arasında bazılarına göre daha fazla kişiyle olduğu söyleniyor. Bu işçi sayısı sadece o bacayı tertip ediyor. Sayının bir ocakta ne kadar fazla olduğunu siz düşünün. O yağmurdan mütevellit arazinin yapısı değişiyor. İşçiler üst yüzeye yakın kotlarda çalıştıkları için arazi suyu daha fazla çektiğinden zayıflamış. Arazi zayıflayınca içindekilerle beraber bacayı komple kapatıyor ve bu işçilerin hepsi göçük altında kalıyor. Tabi bundan sonra işçileri almak için uğraşıyorlar fakat işçileri alamıyorlar. Anlatılanlara göre 2 ya da 3 vardiya bacadan sürekli oluk oluk kan akıyor. 2 ya da 3 vardiyaya açıklık getirecek olursak bu 3 gün ya da 4 günü kapsayabilir. Sürekli bir müdahale ediliyor ama baca sürekli göçüyor. Sonunda müdahale etmeyi bırakıyorlar. Oradan sürekli bir kan akmaya devam ediyor tabi. Ondan sonra o bölgeyi yani bacayı komple işletmeye kapatıyorlar. Seneler sonra işte 50 sene 60 sene sonra TTK, Fransızlardan ocakları alınca bu bacanın kontrollerini yaptıktan sonra içeride cevherin yani kömürün olduğunu tespit ediyor. Bacayı açıyor. Çünkü kömürün oradan alınması lazım. Bacayı açıyorlar. Üç vardiya insan bacada çalışıyor. Bu üç vardiyanın bir vardiyası çalışırken bir farklılık seziyorlar. İlk önce bir tanesi fark ediyor. Bakıyor ki kazma kendi kendine çalışıyor. Tabi olan bu olayı ilk başta bu işçi kimseye söylemiyor. Daha sonra sadece kendi vardiyasındaki arkadaşına söylüyor. Söylediği arkadaş da daha sonra bakıyor görüyor ki kürek kendi kendine çalışıyor. Belli bir vakitten sonra bu vardiyada çalışanlar ocaktaki bu garip olayı görüyor ve şahit oluyor. Daha sonra bu işçiler kendi aralarında diyorlar ki "burada biz iş yapmadan da zaten iş kendi kendine yürüyor. En iyisi biz çalışmayalım. Kimseye de bu durumu söylemeyelim. Diğer vardiyalar bu durumu anlamasın ki şef, mühendis başımıza bela olmasın". Bir süre bu durum olay her neyse böyle devam ediyor. İşler sürekli tıkırında devam edip ilerliyor. Bağ yapılıyor, ocak kazılıyor, makinalar çalışıyor. Her iş, işçiler çalışmadan yürüyor. İşler bir zaman sonra değişmeye başlıyor. Bu garip olayı bilen vardiyadaki işçilerden birisi bu olayı diğer vardiyadakilerden birine anlatıyor. "Biz çalışmadan yevmiye alıyoruz. Siz çalışıp durun" diyor. Diğer vardiyadaki işçi soruyor tabi adama nasıl oluyor bu durum diye. Adam anlatıyor bütün olayı. Daha sonra bu olayı anlattığı işçi de vardiyadaki arkadaşlarına söylüyor biz de yapalım çalışmayalım diye. Harbiden bakıyorlar ki bu durum onlarda da oluyor. Çalışmadan işler tıkır tıkır ilerliyor. Ama tabi bu iş kısa sürüyor. Bu olayı anlattıktan birkaç gün sonra bu baca tekrardan kimsenin çalışmadığı bir zamanda bu sefer hiçbir işçi zarar görmeden komple göçmeye başlıyor. Sürekli baca göçüyor kapatıyor, göçüyor kapatıyor. Burayı tekrardan hummalı bir çalışma ile açmaya çalışıyorlar ama nafi artık hiç açamıyorlar. Artık orada ne görülen efsane adamlar çalışıyor. Ne o zamanda çalışan sağ işçiler çalışabiliyor orası öyle kalıyor. Daha sonra baca tamamen işletmeye kapatılıyor. Şu anda da bu Dilaver'de 225 baca ağzı dediğimiz yer işletilmiyor ve üst kısımlarda kalmış kapalı bir yerdir".³⁵

³⁵ AYAZ Berna, GÜNAYDIN Aykut, age, s. 311.

*"Askere gidenin arkasından ağlanmazlardı da
Madene gidenin arkasından ağlardı."*

Zonguldak'taki Kanlı Baca olayını inceleyen ve Havza'nın tarihçesi konusunda araştırmalar yapan Erol Çatma da Kanlı Baca ile ilgili anılarını ve araştırmalarını Zonguldak Nostalji adlı internet sitesinde şu şekilde aktarır;

"1951 yılında doğduğum mahalle, Yeşil Dağ'dan çıkan küçük bir dere yatağında olduğu için "Dere Mahalle" ismini almış. Fransız şirketi Havzaya geldikten sonra Üzülmaz ve Asma'da ki damarları işlemeye başlamış, Yeşil Dağ'ın altındaki Pavli'nin kömürlerini de çalışmak istemiş. Ama önce (şimdi bile kullanılan) bir kilometrelik sert bir lağıcı geçmesi lazımdır. Bu lağıcı yine Fransız bir şirkete ihaleye verirler. Şirketin adı "İltisak Hattı Şirketi" tünelin adı da "İltisak Hattı Tüneli'dir.

Felaket Asma'da 22 Eylül 1919'da meydana geliyor. Fransız'ın İltisak Hattı Şirketinin çalıştığı Tünel Ocağı'nda grizu patlamasıyla büyük bir yangın çıkıyor. Havzanın o zamana kadar yeraltında gerçekleşen en büyük iş kazası sayılıyor. Bu yangında 19 maden işçisi ölüyor.

1955-57 yılları arasında dere mahalledeki evimizden annemle beraber dere kenarından yürüyerek Dilaver taş tumbasının altına giderdik. Evden çıkar çıkmaz gücümün yettiğince koşmaya başladım. Önünden her geçtiğimde en az beş dakika durur, hipnoz olmuş gibi, gözlerimi bile kırpmadan dikkatlice bakardım içine Kanlı Baca'nın.

İçine bakarken derin düşüncelere daldığım Kanlı Baca'nın önünden annemin; "geç kalıyoruz, kömür toplamadan gerimi döneceğiz" diye ünlenmesiyle ayrılıyordum. Annem, hiç bakmadan geçirdi Kanlı Baca'nın önünden. Haklıydı da, sanki Kanlı Baca, Asma Bölümü'nde madende ölenleri temsil ediyordu, madende iş kazalarında ölenlerin hepsi orada ölmüş gibi bir duygu yaratıyordu insanda. Hiç kimseye sevimli gelmiyordu tabii ki, yıllardan beri çalışanların, ölenlerin ve öleceklerin kan davasını temsilen duruyordu orada, Asma dere yatağının içinde.

Büyüklerime de sordum Kanlı Baca olayını; Onlarda "Biz doğmadan önce" diye başladılar anlatmaya; Kanlı Baca, derenin kenarında bir ocak ağzıymış. Şimdi orada havalandırma kapısı ve baruthane var. Kimi anlatıma göre; Asma Deresi bir gece taşmış bacayı doldurmuş, bir vardiya insan içinde kalmış. Günlerce çan sesi gelmiş orada kalanlardan ama ne çare ki kimse yardım edememiş. Bazı büyüklerimiz de "yardım edin" çığlıkları duyulmuş, diye anlatırlardı. Kimi, anlatıma göre de bir patlama olmuş, ocak olduğu gibi kapanmış, o gündür bu gündür kıpkırmızı kan akarmış direklerin arasından.

Benim hatırladığım kadarıyla kalın meşe veya gürgenden yapılmış bağlarla baş aşağı (Desandri) açılmış bir galeriydi Kanlı Baca. Karşısına geçer oturur, öylece bakar dururdum içine. İki, üç bağı ancak görülüyordu, diğer bağlar toprakla doluydu. Kimine göre su basmış kimine göre yangın olmuş söylemleri dolaşıp duruyordu.

Çok düşünmüşümdür, Kanlı Baca'nın akmayan kanından etkilenip de kafayı takmamın nedenini. Şartlanmaydı elbet, kanıksamak belki, belki de bir teselli, belki de benimde yaşamımla ilgili bir masalım, bir öyküm olsun istemişimdir. Bunun olabilmesi için bir masala inanmam mı gerekiyordu. Bilemiyorum. Havza tarihini araştırmaya başlayınca daha iyi anladım neyin ne olduğunu. Kanlı bacaya karşı neden hassas davrandığımı. Kim bilir kaç akrabamız öldü

havzadaki madenlerde veya ölmeden emekli olabildikten sonra hastalıktan, kan tüküre tüküre ölenlerin sayısı bellimi ki.

Asma Deresi'nde 1955 yılı yaz sonu oluşan kıyamet derecesindeki selden canımızı zor kurtardık. Kuzine üzerine çıktık boğulmamak için. İnebolulu Ahmet Çavuş ve komşular üst taraftan kiremit olan çatıları delerek kurtardılar bizi boğulmaktan. Kanlı Baca da, selin getirdiği kumla, çakilla, çamurla kapanıp gitti. Asma işçi yatakhanelerinde bizlere bir koğuş ayarladılar. Bir müddet orada kaldık. Sele kapılan evimizden geri kalan çamurları ve kırık dökük yerleri onarılıp bir müddet daha Dere Mahalle'de kaldıktan sonra, 1957-58 yıllarında bizleri Rat Mahallesiindeki evlere yerleştirdiler.

Yazgı değişmez 1970 yılında Dilaver atölyesinde tesviyeci işçisi olarak çalışmaya başladım. Dilaver taş tumbasından vaktiyle kömür topladığımız vadiyi çok seyrettim. Birçok arkadaşım ve tanıdığım kişi öldü o dönemlerde. Kanlı bacadan sonra olan iş kazaları toplu ölümler kanlı bacayı unutturdular bize. Uzun ayak sistemine geçip ocakların üretim gücünün artmasıyla nakliyat yolları, taban yolları, havalandırma bacaları, anayol derken yeraltında ki ölümleri, üsteki kentten daha yoğun bir yaşam tarzı oluştu maden bölgesinde.

Asma ana girişten girip bir kilometre kadar ilerlediğimizin zaman bir kapı ile karşılaştık. Hava kapısı derdik biz ona ocaktaki temiz havanın değişimini düzenleyen kapılardan birisiydi. Orada bir su toplama merkezi vardı, toplanan suyu dışarıya pompalamak için tulumbayı çalıştırıyorduk.

Bir gün orada beklerken Üzülmaz' in en eski maden mühendislerinden Remzi Yamaç Bey'le karşılaştık. O, genel bir denetim yapıyordu, eskiden beri tanışırız. Benim çocukluk zamanımı da biliyordu. Laf lafı, söz sözü açtı, olay kanlı bacaya kadar geldi. Ben; " Nedir hocam bu işin aslı"

diye sordum. O, hiç bir şey söylemeden; "Tulumbayı kapat, gel beraber gezelim" diyerek beni de yanına alarak yürümeye başladık. Bulduğumuz kapıdan geçerek anayolda vargel başına doğru ilerlerken, sağ tarafımızda bir taban yoluna saptık, bana gittiğimiz tabanın yolunun "madencilğin bilimsel diliyle" ne olduğunu anlatıyordu. Bir yere geldik: "Bak Erol usta buranın üstü, eski kanlı baca burada birçok ölü kaldı. Yangın olmuş, alamamışlar, biz de çalışmadık." Dedi. Şaşırmıştım, hikaye olarak bildiğim olayın bir gerçek olduğunu söylüyordu. Sadece şaşırmıştım. O günkü ki iş çıkışından hemen sonra Üzülmaz Bölgesinin Harita ve Plan Bürosuna gittim. Rahmetli Hikmet Çelik Ağabey'e derdimi anlatır anlatmaz olay yerinin haritasını buldu ve bana bir foto kopya verdi. Ayan beyan Kanlı Baca diye yazıyordu kopyada. Hikayenin haritası olur muydu ki. Uzun müddetten beri eski yazı havza belgesi çeviriyordum. İki kere rastladım haritada gösterilen yerdeki kazanın izine. Yer Fransızların çalıştırdığı İltisak Hattı Ocağıydı. Baca da, Asma deresinin kenarına çıkıyordu.

İlk yazışma kısa ve netti. Kaza bildirim yazısıydı: "Asma Ocağında 22.9.1919 tarihinde 19 ölümlü yangın hakkında"

İkinci yazı, yangının mahkeme neticesini bildiriyordu: "Ereğli Şirketi Osmaniye'sinin Tünel Ocağında 19 kişinin telefine neden olan kazanında muhakemesinde şirket mesul müdürünün yüz altın ceza-i takdiriyle mahkum olduğu muhakeme riyasetinden işar (bildirilme) buyrulduğu hakkında. 9 Temmuz 1921" şeklindeydi.

Ne kadar araştırdıysam da ölenlerin isimlerine rastlayamadım. Mutlaka ki vardır. Bir gün bir yerden çıkacaktır. Çünkü son zamanlarda araştırma yapanlar çoğaldı. Tarihte hiç bir şey saklı kalmaz."

Yaşananlar ister heyelan olsun, isterse ocak yangını. Günümüzde halen Zonguldak'ta yaşayanlar ve madenciler arasında Kanlı Baca hakkında birçok şey anlatılmakta ve inanışlar sürmektedir.

DİĞER ANLATILAR, İNANIŞLAR ve MADENCİLİK ALIŞKANLIKLARI

İnsanlar ilk çağlardan bu yana madenleri kullanarak yaşadıkları çağa hükmetme eğiliminde olmuşlardır. İnsanlar madenler sayesinde eksikliklerini gidererek doğanın egemeni olmaya çalışmışlardır. İnsanlar korkularını madenler sayesinde yenip sevinçlerini de yine madenlere yöneltmişlerdir. Bitmek bilmeyen kavgaların temeli yine madenlere sahip olma arzusunda yatmaktadır. Madenlerin bunca önemli oluşu beraberinde inanç ve uygulamaları doğurmuştur. Her toplumun sevinç ve korkularının farklı oluşu, madenlere yüklenen inançları ve onlara dayalı uygulamaları da zenginleştirmiştir. Bu zenginlik toplum içerisine yerleşmiş olan madenleri araştırıp incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Madenlerle ilgili inanışlar; maden ocakları içerisindeki inanç ve uygulamaları, toplumların kültürüne yerleşmiş olan madenlerle ilgili inanç ve uygulamalarını kapsar. Madenin çıkarılma sürecinden başlayarak toplumun kültürünün içerisine yerleşmesine kadar olan evreleri içerir. Madenler, adeta doğanın kalbinde yatan bir embriyo gibi canlıdır. Madenler, işçilerin ellerinde doğarlar, yeryüzünde büyürler ve toplumun bir parçası olurlar. Birçok evresini insanların sevinç ve korkularını taşıyarak geçirir. Beraberinde inanç ve uygulamalara tabi olurlar. Çalışmamız madenlerle ilgili inançlar ve uygulamalar üzerine yoğunlaşmıştır. Madenlerde çalışan ve yaşayan insanlar

madenlere yükledikleri inançlar ve uygulamalar çeşitlilik göstermektedir. Madenler farklı formlar ve kullanımlarla karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde Anadolu'nun çeşitli noktalarında bulunan madencilikle ilgili diğer inanış, alışkanlık ve anlatıları derlemeye çalıştım.

Madenlerin Koruyucu Ruhları/İyeleri

Sahipsiz ve tekin yerlerde insanların başlarına istenmeyecek durumlar gelebilir. Böyle yerler için yaratılan anlatılar, bireylerin yakınları tarafından veya başıboş alanlara yakın yerlerde ikamet eden kişiler tarafından olası problemleri önlemek amacıyla bilinir ve anlatılırlar. Bu bölgelere yaklaşan veya yaklaşmak isteyen kişiler korkarak geri adam atacaktırlar. Söylenilen ifadeler eğer uyulmazsa, ocağın koruyucu ruhunun veya

ocağın sahiplisinin insanlara musallat olabileceğine inanılır.

Ocağın koruyucu ruhu, bereketin kaynağı olarak görülmüştür. İşlerin herkesten çabuk halledilmesi, evin içerisinde bolluğun olması ve Alkız'ın sahibinin güç sarf etmeden geçimini sağlaması bize koruyucu ruhun bereket kaynağı olarak görüldüğünü düşündürmektedir. Oltu Taşı madeni ocaklarında genel olarak işçilerin var olduğuna inandığı ocağın koruyucu ruhu yoktur. Anlatıda görüleceği üzere birkaç kişi ocakta koruyucu ruha rastladığını iddia etmektedir. Bu nedenle genelleme yaparak "Oltu Taşı'nın koruyucu ruhu şu şekilde bilinir" demek oldukça güçtür. Derlemelerimizde elde ettiğimiz kaynaklarda sadece kapatılmış ve kuytu yerde olan ocaklar hakkında sahipli yer ifadesi geçmektedir.

Ali Bedir tarafından Oltu'da yapılan alan araştırmalarında madenlerin koruyucu ruhu, cin olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle başıboş ve تنها madenlerin "sahipli" veya "cinli" olduğuna inanılır. Maden ocağı içerisinde işçilerin uygunsuz davranışları sonucunda belirirler ve işçileri cezalandırırlar. Madenlerin koruyucu ruhlarıyla karşılaşmamaları için işçilerin uymak zorunda oldukları kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar temel itibarıyla işçilerin ocak içerisinde güvenli olmaları için gereklidirler. Koruyucu ruhla karşılaşmamak için yapılması gereken işçilerin ekip bütünlüğü ve can güvenlikleri için önem arz ederler.

Oltu'da yapılan alan araştırmasından hareketle; cin insanlara musallat olabilir, onlarla oynayabilir, onları çarpabilir veya korkutup kaçırabilir inanışları mevcuttur. Alan araştırmasında elde ettiğimiz hikâyelerde, ocağın içerisinde cin gören veya cinin oyunlarına maruz kalan işçilerin olduğuyla ilgili anlatılar bulunmaktadır. Koruyucu ruhtan korunmanın en etkili yolu ise dua okumaktır. İşçilerin uymak zorunda oldukları kurallar da bulunmaktadır. İşçiler, iyi niyetli olmalı ve abdestli gezmelilerdir.

Ekibini tehlikeye atacak işlerden kaçınmalılardır ve ekibiyle birlikte hareket etmelidir.

*Açılmış yerin altında
Sayısız kara kanlı kapak
Bu kapaklar üstüne kurulmuş
ZONGULDAK*

Mehmet Seyda

Koruyucu ruh, uygulamaların ihlalinde işçileri cezalandırabilir. İşçinin ocak içerisinde ekip bütünlüğünden ayrı olarak hareket emesi sonucunda madenin koruyucu ruhu belirmiştir. Genel olarak maden ocaklarında koruyucu ruhla ilgili inanışlar, düzenin ve güvenliğin sağlanması için ortaya çıkmaktadır. Doğruluk ve tutarlılık payından uzak ifadeler sergileseler bile işçinin ve ekibinin güvenliğinin sağlanması anlamında önem teşkil ederler. Anlatılar, işçinin anlam dünyasındaki korkularını canlı tutarlar ve ocak içerisinde işçinin uyanık olmasını sağlarlar. İhmal sonucunda kazanın ortaya çıkmasını engellerler.³⁶

Kömür ocakları etrafında anlatılan doğaüstü olaylarla ilgili çeşitli anlatılar bulunmaktadır. Ocağın içerisinde mümkün olmayacak şekilde hayvanların görülmesi, gaipten duyulan sesler ve yerin 100 metre altında beliren ışıklar doğaüstü olaylar olarak tanımlanabilirler. Ocağın koruyucu ruhu, farklı şekillerde işçiye belirebilir. Maden çalışanı Aldülmecit Özdemir'in aktardığı ifadelerde bu hususla ilgili bilgiler yer alır: Cinlerin farklı hayvanların şekline girip girmemesiyle ilgili olarak bir kaynak kişiye danıştık. "Cinler farklı hayvanlar şekline girebilir. Fakat kesin olarak şu ya da bu hayvanın şekline girer demek doğru olmaz."

Bu bilgilerden hareketle, koruyucu ruh bir hayvanın şekline bürünmüş olabilir. Ayrıca yerin 500 metre altında canlı bir varlığa rastlamak neredeyse mümkün değildir. İşçilerin ocak içerisindeki gazlardan etkilenip hayali ürünler görmeleri de olasılıklar arasında göz ardı edilir bir durum değildir. Ancak anlatılan hikâye, koruyucu ruh başlığında değerlendirmemiz için kaynak niteliğindedir.

Oltu'nun Tuzla Mahallesi'nde bulunan tuz ocaklarında ocağın koruyucu ruhu, cinli veya sahipli ifadeleriyle karşımıza çıkmaktadır. Ocakların kapatılmış durumda olması sebebiyle mahalle sakinleri ocakları sahipli yerler olarak görmektedirler. Akşam vakitlerinde ve karanlıkta bu ocaklara gitmenin doğru olmadığını söylemektedirler. Ayrıca kişilerin yalnız başlarına ocaklarda dolaşmamaları gerektiğini de söylemektedirler. Tahsin Altaş'ın aktardığı ifadelerde bu hususla ilgili bilgiler yer alır:

"Tuz çıkartmaya giderken millet gündüz vakti gidermiş. Akşam vakti pek kimse gitmezmiş. Akşam vakti gittiklerinde orada çalışamazlarmış. Bir kaç kişi söylüyor. Akşam vakti böyle hava karardığında oradan sesler gelirmiş. Gidip bakan da olmuş.

³⁶ BEDİR Ali, 2019, age, s.37.

Bir şeyler gören olmuş yani. O yüzden akşam vakti oralar pek tekin değildir. Size de tavsiye etmiyorum. Gelin bakın gezin ama akşam gelmeseniz sizin faydanıza olur.”³⁷

İşçiler maden ocakları içerisinde rastladıkları nesnelere veya karşılaştıkları durumları uğur/uğursuzluk işareti şeklinde yorumlarlar. Ocağın koruyucu ruhu bazen uğurlu olarak tanımlanabilir. Bereketin simgesi olarak karşımıza çıkar. “Şunu da belirtmeliyim ki, tamam, ocağın Arabı bir korku unsurudur kuyularda; lâkin eski madenciler onun uğurlu da olduğunu söylerlerdi. Böyle bir tevatür de vardı...”.³⁸ Koruyucu ruh, işçilerin zor zamanlarında doğüstü yardımcı olarak belirir. Onların daha kolay maden bulmalarını sağlar. İşçiler, ocak içerisinde karşılaştıkları canlıları da uğurlu sayarlar. “Ocakta fare görünmesi uğur sayılmış. Bu inancı bir maden mühendisi akıl yolu ile şöyle yorumluyordu: “Çünkü fare, grizu olan yerde görünmez”.³⁹ Maden ocakları içerisinde uğurlu sayılan işaretlerin yanı sıra uğursuzluk işaretleri de bulunmaktadır. Ocağın içerisine giren tecrübesiz bir kişi, ocakta istenmeyen bir kazaya sebebiyet verebilir. İşçiler bunu uğursuzluk olarak tanımlarlar. “Kuyuya ilk defa çalışmak üzere gelen bir işçinin ya da sırf oradaki çalışma şartlarını görme maksadı ile gelen bir “yabancı” girmesi sonunda bir kaza, bir aksama olup olmamasıyla işlerin yolunda gidip gitmemesiyle, yeni gelenin uğurlu ya da uğursuz olduğu inancına varılır”. İşçilerin cinsiyet durumu uğurlu veya uğursuzluk olarak tanımlanmaktadır. “Ocağa kadının girmesi uğur sayılmaz”.⁴⁰ Genel olarak maden ocaklarında erkekler çalışmaktadır. Kadın işçilerin varlığı neticesinde gelişen olayları uğur/uğursuzluk olarak simgeleştirmek her yörede karşımıza çıkacak bir durum değildir.

Ateş Nefes

Maden ocakları içerisinde işçilerin deneyimlerinin ve pratikliklerinin bir sonucu olarak bazı adlandırmalar karşımıza çıkmaktadır. Grizu patlamasını Zonguldak kömür ocaklarında çalışan işçiler, kendi anlam dünyalarına göre ve pratik düşünceleri sonucunda, Ateşnefes olarak adlandırmışlardır.

“Ateşnefes” madencilik dilinde grizu denilen gazdır. Hava içinde belirli bir yoğunluğa kavuştu mu, en ufak bir kıvılcım bile bu afeti şahlandırmaya kâfidir. Bizim işçimiz, Frenk madencilerinin hayalinden bile geçmeyen çok güzel ve çok yerinde bir buluşla bu afetin adına, “Ateşnefes” demiştir. Gerçekten de bu gaz bir kütleli mi bütün ocağın içini bir anda kütle çevirir; bu alevden solukla beraber gelen patlama da her şeyi yıkar, kırar, parçalar ve devirir”.⁴¹

Ateşnefes, yakıcı bir nefes gibi olarak tanımlanmıştır. Bir bölgenin en önemli ekonomik kaynağını oluşturan maden, farklı adlarla telaffuz edilebilir veya yakıştırmalara uğrayabilir. Örneğin Zonguldak’ta kömür, halk tarafından bereket ve zenginlik gibi görülmesinin sonucunda “karaelmas” olarak adlandırılmıştır. “Yürüdüğümüz galerinin soluna açılmış ve her tarafı pırl pırl “karaelmas” kaplı höyük.

³⁷ BEDİR Ali, 2019, age, s.37.

³⁸ ÇILADIR Ahmet Naim, 2014, age. s. 39.

³⁹ BORATAV, Pertev Naili, 1973, age, s. 84.

⁴⁰ BORATAV, Pertev Naili, age, s. 84.

⁴¹ ÇILADIR Ahmet Naim, 1985, age. s.40.

İşte, yeraltında, alabildiğine derinliklere doğru dalıp giden bir kömür damarının tam içindeyiz. Madenci dilinde "kılavuz" denilir buraya".⁴² İşçiler, kılavuzu takip ederek madene ulaşırlar. Kılavuz, işçinin maden bulabilmesi için yön tarifini oluşturur.

Oltu'da yapılan bir alan araştırmasında kılavuza farklı adlandırmanın verildiğiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. "Oltu Taşı toprakta adeta sigara kâğıdının arkasında gibidir. Örneğin bir toprağın bir bölümünü işliyoruz ama onun üstünde de olabilir altında da olabilir. Sigara kâğıdı inceliğinde olur toprak ve taşın arası bilemezsin. Nasibinde varsa eğer alırsın. Onu bilemiyoruz bir bakarsın kazdığın yer dökülmüş, onun üzerinden çıkmış. Ama biz genelde yağlı diyoruz belirtisine, onu iz süreriz. Bazen gidersen madene kat düşmüş olur sekiz teneke taş toplarsın. Benim başımdan bu geçti. Ocaktan çıkmıştım aradan biraz zaman geçti gittim ki kat düşmüş. Baktım Oltu Taşı kendiliğinden çıkmış. Bazen de iki ay gittim bir şey alamadım. Bu iş nasip işidir".⁴³ Oltu Taşı'nda çalışan işçiler, yağlı olarak adlandırdıkları kılavuzu takip ederek madene ulaşırlar. İşçilerin yağlı olarak ifadelendirmelerinin sebebi; toprağın yağı andıran bir kıvamda oluşundan gelmektedir. Oltu'da kılavuzun bir diğer adı "damar"dır. İşçiler, damarın bulunduğu hizada Oltu Taşı'nın olacağını düşünerek çalışırlar.

Ateşnefes hakkında özellikle Zonguldak yeraltı madenlerinde birçok anlatı ve yazın bulunmaktadır. Maden ocağı işçileri arasında amelelerin görevleri diğer işçilere göre daha tehlikelidir. "İhsaniye Ocağı'nda da grizu vardı. Grizuya karşı o zamanın iptidai şartlarına göre bazı tedbirler alınırdı. Amele gündeliğinin altı kuruş olduğu sıralarda, dokuz kuruş gündelikle birkaç fedai tutulur, grizu bunlar vasıtasıyla patlamadan imha edilirdi."⁴⁴

⁴² ÇILADIR Ahmet Naim, 1985, age. s.42-43.

⁴³ BEDİR Ali, 2019, age, s.47.

⁴⁴ ÇILADIR Ahmet Naim, 2014, age, s27.

Ateşnefesle ilgili ocağın içerisinde meydana gelebilecek grizunun başlamadan imha edilebilmesi için fedailerin tutulduğuyla ilgili olarak Çıladır'ın (2014) eserinde bilgiler yer alır:

“Yoklamaya çıkan ameleler, sırtlarına ıslak çuvallar sararlar; yüzlerini, ellerini koruyacak tedbirler alırlardı. Koruyucu olarak kullanılan en işe yarar malzeme, ıslak çuval parçalarıydı. Bunların ellerinde, ucunda gaza batırılmış birer top bez olan sıırıklar olurdu. Şüpheli bacalara varılınca, bu meşaleler yakılır ve uzun sıırıklar, bacaların tavan kesimlerindeki oyuklara uzatılırdı. Eğer ateşnefes az miktarda biriktiyse, küçük bir patlama ile imha olurdu. Fedailer, kendilerini hemen yere atarak patlamadan zarar görmemeye çalışırlardı. Ama bazen grizu fazlaca birikmiş olurdu. Felaket de o zaman yaşanırdı. Şiddetli patlama, ağır yanıklara ve kimi zaman da ölümlere yol açardı. Fedailerin çalışmaları sırasında ocak tatil edilirdi haliyle...” (s.28)

Amelenin yaptığı işin boyutunu fedai kelimesi bildirir. İşçinin canını hiçe sayması söz konusudur. Ocağın içerisinde oluşan gazların birikmesini önlemek adına kandiller kullanılır. Çıladır'ın (2014) eserinde bu hususla ilgili bilgiler yer alır:

“Bacalarda ateşnefesin fazla birikip patlamasına meydan vermemek için akşamları şüpheli bacalara birer yanık kandil bırakılırdı. Kandiller yukarıya, tavana yakın yerlere asılırdı. O zamanlar, şimdi kullanılan çift kafesli lambalar yoktu, açık kandil kullanılırdı. Kandil, gelen grizu gazını yavaş yavaş yakar, birikmesine meydan vermezdi.” (s.27-28)

Grizu patlaması, ocak içerisinde her şeyi yakıp kavuran bir afettir. Bu iş için fedailerin görevlendirilmesi ise ortaya çıkabilecek olan can pazarının açık göstergesidir. Fedailerin aldıkları ücretler ise diğer işçilere nazaran yüksektir.

Körnefes

Madenlerdeki ciddi tehlikelerden biri olan karbon gazı birikmesi ise benzer yapıdaki körnefes sözüyle adlandırılmıştır. Renksiz ve kokusuz olduğundan fark edilmesi çok zor olan karbon bileşenli gazlar tatlı bir uyku hissiyle birlikte ölüm getirebilmektedir: “Körnefes gerçekten çok hain, çok sinsi bir soluktur. Bu gazı hissetmeden yutarsınız. Rengi yoktur, belirli bir kokusu yoktur, göremezsin bilemezsin (...) Bu zehiri yutan ne olduğunu, neye uğradığını bilemez, tatlı bir uyku içinde göçer gider.”⁴⁵ Bu söz, günümüzde hazırlanmış bazı terim sözlüklerinde de “karbondioksit gazı” anlamıyla yer almaktadır. 1900'lü yılların anılarına dayanan yukarıdaki alıntı dikkate alındığında bu sözün dil içindeki seyri de ayrıca araştırmaya değerdir.

Madencilerin bir başka inancı da maden ocağından gelen seslerle ilgilidir. Berna Ayaz ve Aykut Günaydın'ın “Zonguldak madencilik mesleği geleneğine bağlı oluşan memotatlar üzerine bir değerlendirme”adlı çalışmasında Kilimli Karadon Maden İşletmesi'nde çalışan bir madenci ile yaptıkları görüşmede 2014 yılında gerçekleşen Ermenek maden ocağı kazasında arama kurtarma ekibinde yer aldığı ve burada başından geçen bir olayı şu şekilde aktarmaktadır;

⁴⁵ ÇILADIR Ahmet Naim, 1985, age, s. 91.

"Birkaç gün sonra görev değişimi olacaktı, akşamüzeri çay içmek için çadırların yanına gitmişim arkadaşım ile otururken yanıma yaşlı bir amca geldi ve konuşmaya başladık. Madendeki arama çalışmalarından haber sordu. Ben de bilgi vermemizin yasak olduğunu söyledim. Bir oğlu trafik kazasından dolayı sakattı. Diğer oğlu da içerideydi. Görevimiz bitmişti gidiyorduk. Amca elime sarılıp oğlunu çıkarmamız için yalvardı. O ağlıyor ben ağlıyorum. Yatmaya gittim. Biraz uyuduktan sonra biri beni kaldırdı, herkes uyuyor. Kimse yok tekrar uyudum. Sabaha kadar 10 dakikada biri beni uyandırıyor ama uyandığım da kimse yok. Sonra 4 kişi ocağa indik vardiya değişimi olduğu için 4 kişi kalmıştık. Çalışma yerimize gittiğimizde yolun ortasında ezilmiş büzülmüş kömür vagonunu yoldan kaldırmaya çalışırken biri kulağımın dibinde nefesiyle "İsa beni kurtar" diye bağıyordu, duraksadım, tekrar dinledim daha net duydum. "İsa beni kurtar. Beni burada bırakma" diye seslendi. Ondan sonra bu sesi arkadaşlarım da duydu. Döndük arkamıza baktığımızda kimse yoktu. Döndük 50 metre geriye gittik sağa sola baktık kimse yoktu. Sonradan diğer ekipler geldi, çalışmamıza devam ettik. İş bitiminde bu olayı arkadaşlarım daire başkanımıza anlatmışlar. Yanıma gelip olayı anlatmamı istedi ve ne yapmamız gerektiğini söyledi. Hiç çalışma olmaması gereken yerde çalışma istedim. İkinci bir ekip kuruldu ve kulağıma ses gelen tarafta çalışmalar başladı. 15-16 saat çalışmadan sonra bir tane ceset bulduk. Otopsi sonucunu özellikle istedim. Otopsi raporu geldikten sonra çıkan cesedin dışarıda bana oğlumu bulmadan gitmeyin diye yalvaran amcanın oğlu olduğunu öğrendim".

Hayatın geçiş aşamaları içerisinde en son nokta olan ölüm, aynı zamanda bilinmezliklerin de en fazla olduğu geçiş sürecidir. Bu noktada ölümle ilgili

uygulamaların temelinde, ruhun sağlıklı bir şekilde bu geçiş sürecini tamamlaması amacı görülmektedir. Bu anlamda ölünün ritüellere uygun bir şekilde defnedilmesi önem arz etmektedir. Ölen kişinin mezarının, mezar taşının olması, ölüm olgusu içerisinde önemli bir unsurdur.

Maden Ocağında Hiyerarşi

Maden ocaklarında çalışanlar arasında kıdem ve alt-üst devreye benzer nitelikler bulunmaktadır. Ustabaşları, şefler ve mühendisler üst düzey yöneticiler olarak sınıflandırılırken ameleler alt düzey işçi niteliğinde görülürler. Bu durum emir-komuta düzeninin varlığını işaret etmektedir. K. Tuncer'in "Tarihten günümüze Zonguldak'ta işçi sınıfının durumu" (1998) adlı çalışmasında bu durumla ilgili şu bilgiler yer alır:

"Şefin ocak sahibi ile bir derdi oldu muydu, şef bastonunu ocak ağzına bırakır, işçiler de bunun ne demek olduğunu anlar ocağa girmezlerdi. Yoksa şef işçilere "sakın ha, bugün ocağa girmeyin" diye bir tembihte bulunmazdı. Çalışma saatimiz belli değildi. Zaten kimsede saat yoktu. Şef ne zaman 'tamam bugünlük bu kadar yeter' derse, o zaman çıkardık." (s. 47)

Ocağın içerisinde şefe itaat söz konusudur. Örnekte görüldüğü gibi günümüzde bu gibi durumlarla karşılaşma olasılığı nadir olsa da eski dönemlerde meydana gelen bu olaylar maden folkloru için kaynak teşkil etmektedir. İşçiler, şefin sözünden çıkmamışlardır ve onun işaretleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. Ocağın girişine baston bırakmak, ocağa girişin ve çıkışın yasak olduğunu bildirir. Ayrıca bastonun bir güç unsuru olduğu da düşünülebilir. İşçi kıdemi bağlamında düşünersek eğer şefin bırakmış olduğu işte amelenin çalışması mümkün değildir.

Selamlaşma

Maden ocağı içerisinde işçilerin birbirleriyle olan selamlaşmalarında, günlük hayatta kullanılan selamlama şekillerinden farklı ifadeler bulunabilir. Günlük hayatta kullanılan selamlama şekilleri de ocağın içerisinde işçiler tarafından kullanılabilir. Örneğin iş başında alınan besmeleyle Allah'ın adı anılır ve kötülüklerden uzak olmak istenir. Ocağın içerisinde de yapılan her işin başında besmele vardır. "Çavuş, hepimize besmele ile otuzar kara okkalık birer küfe verdi. Kürekçi amele, yine besmele ile küfelerimizi doldurdu. Anayola küfe çekmeye başladık. İlk maden ameleliğine böylece girmiş olduk."⁴⁶

Kömür madeni ocağı içerisinde yaşanılacak herhangi bir talihsizlik, büyük felaketler doğurabilir. Felaketlerden kaçınmak amacıyla Allah'ın adı her iş başında anılmaktadır. Maden işçileri, işlerini bitirip paydos ettiklerinde yerlerine gelen vardiya arkadaşlarıyla karşılaştıklarında selamlaşırlar. "Biz ağır ağır yol alırken, ara sıra, bir ya da iki işçi, hızlı hızlı yürüyerek yanımıza yaklaşıyor, "merhaba" yerine "geçmiş olsun" diyerek bizi geçip karanlıkta kayboluyordu. Biz de arkalarından onlara: -Geçmiş olsun! diye bağıryorduk."⁴⁷ Geçmiş olsun ifadesi, yapılan işin ağırlığını ve tehlikesini

⁴⁶ ÇILADIR Ahmet Naim, 2014, age, s. 14.

⁴⁷ BEDİR Ali, 2019, age, s. 68.

bildirmektedir. İşçilerin ocak içerisinde hayati tehlikelerinin olması ve yapılan işin ağırlığı selamlama şekillerine yansımıştır.

Ocak/Damar Adları

Ülkemizdeki birçok maden bölgesinde maden damarlarına, o damarı bulan kişinin adı verilmektedir. İşçilerin yer-yön tayin etmelerinde pratik sonuçlar sağlarlar. Bu adlandırmalar genelleştirilir ve ortaya çıkabilecek yer sorunlarını engellerler. Çıladır (2014) eserinde bununla ilgili bilgiler verir:

“Acenta damarında çavuşum. Acenta damarı ne demek? Şu demek: Maden kömürü toprak altında damarlar halinde yatar. Her damarın, ya damarı ilk bulana veya ilk işletene izafe edilen bir adı vardır. Bu damarı da bir yabancı madenci bulmuştu, adı da öteden beri Acente diye telaffuz ediliyordu.” (s. 46)

Ekrem Murat Zaman’ın “Zonguldak, İnsan, Mekan, Zaman” adlı çalışmasında;

“Her ocak, ocağı açan ve işleten madencinin adıyla anılmaktadır. 1878 yılından itibaren ocaklara numara verilmesi yöntemine geçilmesi muhtemelen, ocak sayısının artması, aynı madencinin birden fazla maden ocağına sahip olmasından kaynaklanan karışıklıkları ortadan kaldırmak arzusunandır. Ocaklar, numaralandırma işleminden sonra da numara ile birlikte maden ocağını açan ve işleten ilk işletmecinin adıyla anılmaya devam edilmiştir. Sonraki yıllarda ocaklar el değiştirirse bile ocak isimleri değişmemiştir.” (s. 85) ifadeleri yer almaktadır.

Madenlerin Bebeklerde Kullanılması

Ali Bedir tarafından Oltu’da yapılan alan araştırmasında, çocukların bebeklik dönemlerinde yaşadıkları diş ağrılarına ve susmak bilmeyen ağlamalarına karşı Oltu Taşı’nın çocuklara takılmasıyla ilgili çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Çalışmada yer alan kaynak kişi Emrah Albayrak’ın aktardığı ifadelerde bu düşünceyle ilgili bilgiler yer alır:

“Kışın çalışıyorduk, ocağa Erzurum’dan bir adam geldi. Biraz sohbet ettik. Çocuğu çok

ağlıyormuş ve bunun nedeniyle ocaktan taş almaya geldi. Taşın çocuğun huysuzluğunu dindireceğine inanıyorlarmış. Neyse bizde verdik. Normalde vermeyiz öyle herkese. Meğer Erzurum’da ağlayan çocukların boynuna Oltu Taşı asarlarmış. Çocuk böylece sakin olurmuş.”

Bu durumda Oltu Taşı’nın kötü enerjiyi sağaltmasıyla ilgili bir çıkarımda bulunmak mümkün olabilir. Bebeklik dönemi, insanın en savunmasız ve

korunmasız olduğu dönemdir. Ayrıca diş çıkartma dönemleri de önemlidir. Bebeklerin ağırlarının yoğun olduğu bu dönemlerde ağırların hafiflemesi için Oltu Taşı kullanılmaktadır. "Bizim buralarda bebekler diş çıkarmaya başladığında boyunlarına Oltu Taşı asılır. Böylelikle çocuk, dişini daha kolay çıkarır." Bu durumun bilimsel olarak bir açılımı bulunmamaktadır. Bu uygulamalar; kültürün, deneyimin ve yaşayışın inanç sisteminde vücut bulmuş hâlidir.

Madenlerde Çalışma ve Paydos

Maden ocaklarında oluşturulan düzenin ilk işareti, işe başlama ve paydos saatlerinin ayarlanmasıdır. Teknolojik gelişmelerin günümüzdeki kadar yoğun olmadığı ve günümüzdeki gibi araç gereçlerin bulunmadığı dönemlerde işçiler, yeraltında çalışma saatlerinin başlangıcını ve bitişini horoz sayesinde düzenlerler.⁴⁸ Zonguldak'taki kömür ocakları içerisinde oluşturulan düzenlerle ilgili bilgiler verir:

"İşbaşı işareti horoz ötüşüydü! "Gün doğmadan horoz öter mi diyeceksiniz?" O zamanın madencileri, horozu vakitsiz öttürmenin yolunu bilirlerdi! Hususi surette bu iş için beslenen horozların kümesinin önüne, daha şafak sökmeden bir kandil götürülür, kandilin ışığına aldanan horoz başlardı ötmeye. Bu işbaşı işareti idi..." (s. 16)

Hususi surette bu iş için horozların yetiştirilmesi, maden ocakları içerisindeki oluşturulan düzene dâhil edilir niteliktedir. Maden ocağı işçileri, yerin altında kendi kültürlerine göre bir düzen kurarlar. Bu düzen toplum içerisinde var olan düzene benzer niteliktedir. Oluşturulan uygulamalara uyum sağlamak önemlidir. İşçilerin güvenlikleri, ekip çalışması ruhu, bereket ve kötülüklerden arınma açısından gerekli olduğu düşünülmektedir.

Lakaplar

Farklı türlerin yapılarına bürünebildiklerinden türler üstü anlatılar olarak kabul edilen sebep açıklayıcı (etiyojik) anlatılardan özellikle yer adları ve lakaplarla ilgili olanlar da bölgede yaygındır. Önemli kömür üretim merkezlerinden Karadon kasabasının adının içerisi çok sıcak olduğundan beyaz içlikleriyle ocağa giren madencilerin çıkışta siyah olan iç çamaşırlarından geldiğini bildiren anlatı gibi.

Herhangi bir anlatıya dayanmasa da kökeninde yine ağır ve tehlikeli çalışma koşulları yatan, işçilerin birbirlerine taktıkları lakaplar da bulunmaktadır. "Benim bunca yıllık maden hayatımda bildiğim lağım kazaları pek çoktur. Bunların içinde bir tanesi vardır ki, bizim zamanımızdan çok eskidir. Biz eskilerden duyduk. Bu, belki de sadece bir tevatürdür. Vebali anlatanların üstüne olsun. Siz meraklı olduğunuz için nakle değer. Bu hikâyeye, Akbaş Murat'ın hikâyesidir. Anlatacağım kazada saçlarının birkaç saat içinde süt gibi ağarmasından sonra 'Akbaş' adını almış o lağımçı (...)"⁴⁹

⁴⁸ ÇİLADIR Ahmet Naim, 2014, age, s. 105.

⁴⁹ ÇİLADIR Ahmet Naim, 2014, age, s. 105.

Tuz Kullanımı

Ülkemizde madenlerle ilgili olarak en çok karşımıza çıkan durum madenlerin sağlıkla ilgili yönleridir. Örneğin Zonguldak yöresinde tuzun sağaltıcı yönlerinin olduğuyla ilgili inanışlar bulunmaktadır. Tuzun Zonguldak'taki kullanımı ile ilgili;

"Nazar değmesi inancı ve bu nedenle meydana gelen ağrılar nedeniyle yapılır. Hasta kadın ise bir tülbent veya yazma ile başını örter. Dua okuyacak kişi nazar değen veya degeceğine inanılan kişiyi önüne oturtur. Sağ elinin içine aldığı bir miktar tuzu nazar duası okuyarak hastanın başı üzerinde çevirir. Okuma işi bittikten sonra, tuz ateşe atılır. Tuzun ateşte çıtır çıtır yanması ile nazar da yakılmış olur."⁵⁰

Bir mineral olarak tuzun nazardan arınma aracı olarak görülmesi, küçük farklılıklar olsa bile, temel olarak farklı kültürlerde aynı formlarda görülür. Nazar; insanların başlarından geçen olumsuz olayları, yakınlarının veya başka kişilerin kötü düşüncelerinin neticesinde ortaya çıktığını düşünmesidir. İnsanlar nazardan arınmak için tuzun sağaltıcı özelliğinin olduğunu düşünerek yaptıkları uygulamalarda tuz madenini/mineralini kullanırlar.

Kötü ruhlardan korunma yollarında kullanılan madenler nazar ve büyü gibi doğaüstü olayların sağaltılmasında da aracı olarak karşımıza çıkarlar. Örneğin nazar değdiği

düşünülen bir kişiye tuz tedavisi uygulanarak nazarın sağaltılacağı düşünülür. "Nazar değmesi inancı ve bu nedenle meydana gelen ağrılar nedeniyle yapılır. Hasta kadın ise bir tülbent veya yazma ile başını örter. Dua okuyacak kişi nazar değen veya degeceğine inanılan kişiyi önüne oturtur. Sağ elinin içine aldığı bir miktar tuzu nazar duası okuyarak hastanın başı üzerinde çevirir. Okuma işi bittikten sonra, tuz ateşe atılır. Tuzun ateşte çıtır çıtır yanması ile nazar da yakılmış olur". Ateş, hem yakıcı hem yapıcı bir elementtir. İnsanlar ateşi kullanarak doğada vahşi hayvanlara karşı kendilerini korumuşlardır. Korkularını ateş sayesinde yenmişlerdir. Yiyeceklerini ateşte pişirerek

⁵⁰ BEDİR Ali, 2019, age, s. 71.

mikroplardan korunmuşlardır. Ateş, nazarın ortadan kalkması için aracı olarak kullanılmıştır. Tuzun ateş üzerinde çıkarttığı ses, nazarın çıktığına işaret olarak düşünülmektedir.

Bu kullanımlar ise inanç ve uygulamaları taşıyabilir. Doğu Anadolu yöresinde tuz, yeni doğan bebeklerin sağlıklı olmaları için kullanılmaktadır. "Çocuğun göbeği keskin bir bıçakla, makasla ya da jilette kesilir. Göbeği kesen kişi, çocuğa bir ad verirse bu ad çocuğun göbek adı olur. Çocuk doğduktan sonra kokmasın, eti sık olsun, pişmesin diye koltukaltları, kulaklarının arkası, boynu, bacakları ince tuz ile tuzlanır. Eskiden pudra falan olmadığı için böyle yapılırdı". Elde olan imkânlarla ihtiyaçlar giderilmeye çalışılmıştır. İhtiyaçların giderilmesi için başvuru alan madenler, madene verilen değer bir göstergesidir.⁵¹

Yukarıdaki tuz örneğinde olduğu gibi yine aynı şekilde maden bölgelerimizde doğan erkek çocukların kıçlarını kömüre sürmek gibi "kömürden geldiğini bilsin ve kömüre gitsin" diye kaderciler bir ritüel de vardır. Bunun ileri yaş versiyonu da eğer bir erkek madene inmez, korkar, tembellik eder ise o yörede erkekten sayılmaz ve evliliğine mani oluşturacak versiyonuna dönüşecektir.⁵²

Oltu Taşı Kullanımı

Erzurum ve yöresinde de Oltu taşı ve Oltu taşının kullanımı ile ilgili birçok rivayet ve inanış bulunmaktadır. Örneğin; çok sinirlenen insanlar Oltu Taşı kullandıklarında daha sakin olduklarını bildirmektedirler. "Oltu Taşının strese iyi geldiğini genelde herkes bilir. Çoğu insan da bunu bildiği için alır". İnsanların sürekli yaptıkları şeyler bağımlılık boyutuna ulaşabilir. "Oltu Taşı, insanı sakinleştirir. Üzerindeki enerjiyi alır. Mesela Oltu Taşını sürekli kullan ve kaybet hemen asabileşirsin".⁵³

Madenler, doğaüstü olaylardan korunmak için kullanılmaktadır. Doğüstü olaylara nazar, büyü, cin ve Karakura gibi unsurlar örnek verilebilir. İnsanlar, madenleri bu doğüstü hadiselerden korunmak için kullanırlar. Madenlerin sağlığa kavuşturucu yönlerinin olduğuna inanırlar. Ali Bedir tarafından Erzurum-Oltu'da yörenin inanışlarını inceleyen bir araştırmada nazar ve büyü gibi doğüstü durumların Oltu Taşıyla insanları sağlığına kavuşturduğu gibi inanışlar olduğu belirtilmektedir. "Bazen kadınlar bunu boynuna taktıklarında rahat uyuduklarını söylerler. Karakura, gece üzerinde Oltu Taşı olan insana dokunmazmış. Benim başımdan da böyle bir hikâyeye geçti. Eskiden yanıma bir kadın gelmişti. Geceleri rahat uyuyamadığını ve Karakura'nın onu rahatsız ettiğini söylemişti. Ben ona Oltu Taşından bir gerdanlık yaptım. Kadın bu gerdanlığı aldı ve evine gitti. Aradan biraz zaman geçti ve kadın bizim eve uğradı. Oltu Taşını taktıktan sonra kötü rüya görmediğini ve Karakura'nın onu rahatsız etmediğini söyledi. Yaptığım gerdanlık için teşekkür etti. Benim yaptığım taş kalitelidir. Benim evde otuz sene önce yaptığım gerdanlık var. Hâlâ yıpranmamış bir şekilde duruyor. Bu Oltu Taşına kolay kolay bir şey olmaz".⁵⁴

⁵¹ DAĞAŞAN Erdal, "Oltu ve yöresi folkloru", Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, s.14, 2013.

⁵² MEMİŞ Mahmut Sezgin, age, s.11.

⁵³ BEDİR Ali, 2019, age, s.142.

⁵⁴ BEDİR Ali, 2019, age, s.142.

SONUÇ OLARAK

Maden ve madencilik folkloru, birey merkezli bir kùltürdür. Madeni çikaran ve işleyen bireydir. Birey, madenleri yeryüzüne çikaran bir işçi olur ve kendi anlam dünyasına göre maden ocağının içerisinde yeni bir dünya yaratır. Yaratılan dünya geniş kitlelere ulaştığında madenler içerisinde bir kùltür oluşur. Maden ocağı işçileri, ocağın içerisinde inanışlar ve uygulamalar oluştururlar. Ocağın içerisinde oluşan inanışlar; işçilerin korkularını, sevinçlerini ve üzüntülerini yansıtır. İşçilerin deneyimleri sonucunda ocağın içerisinde bir düzen meydana getirilir.

Düzen, işçilerin pratik zekâlarının ve geçmişten edindikleri birikimlerin yansımasıdır. Ocağın içerisinde işçinin korkularının ortaya çıkmaması için, bu düzene uyum sağlamak gereklidir. Maden ocağı işçisinin en büyük korkusu göçük ve ölümdür. İşçinin güvenliğini sağlamak amacıyla aldığı önlemler, ocağın içerisinde oluşan düzenin işaretidir. Ocağın koruyucu ruhuyla ilgili anlatılan hikâyeler de iş güvenliğinin önemini bildirmektedir.

Hikâyelerin işçiler arasında anlatılmasıyla korkular canlı tutulur ve dikkatli olunmaya çalışılır. Maden işçilerinin en büyük sevinçleri ise bol kazanç ve kazasız bir şekilde çalışmaktır. Bu doğrultuda ocağın içerisinde oluşturdukları adlandırmalar, yerin kalbinde yatan madene en kısa sürede ulaşmak için tüm işçiler tarafından bilinip uygulanırlar. Ocağın içerisinde hayranlık besledikleri kişileri ise rol model yaparlar. Onlar gibi güçlü olmak ve daha çok maden çıkarmak isterler. Ocağın içerisinde karşılaştıkları olumlu ve olumsuz olayları yorumlayarak uğur/uğursuzluk işaretleri şeklinde genellemeler yaparlar. Maden havzalarının bulunduğu yerlerin kùltürlerinden kùltürlerine ise çeşitlilikler görülür.

Toplumun bireyleri, madenleri gündelik yaşamlarında kullanarak bunlara inanışlar ve uygulamalar beslerler. Kötü ruhların varlığına inanan insanlar, madenler aracılığıyla bu ruhlardan korunmayı umarlar. Toplumun içerisinde aynı şekilde metafizik boyutta olan nazar inancının sağaltılmasında da madenleri kullanan bireyler vardır. Bireylerin madenler aracılığıyla korunma yolları, madenlere yüklenen inanışları göstermektedir. İnsanların maden ürünlerini anlamlandırma süreçleri, olağanüstülükler sergiler. Olağanüstülüklerle duydukları hayranlıklar ise madenlere yüklenen inanışların olduğunu göstermektedir. Rahatsızlığı olan insanların madenler aracılığıyla şifa aramaları, çocuk sahibi olmak amacıyla kullanımları ve hastalıklara yakalanmamak için tedbir alıcı niteliklerdeki kullanımları, madenlerin toplum içerisinde yer edindiği pratik uygulamaları göstermektedir. Madenlerin sanatsal boyutlarda üretimlere konu olması da madenlerin estetik değerlerini bildirmektedir. Bireyler yaptıkları sanatla madenlere besledikleri duyguları geniş kitlelere duyururlar. Sanatsal yaratmaların içerisinde insanların madenden kaynaklanan sevinçleri, üzüntüleri, umutları ve beklemeşleri de vardır.⁵⁵

Başta Zonguldak olmak üzere ülkemizdeki madencilik geleneği çerçevesinde derlenen inanışlar ve doğaüstü varlıklara bakıldığında maden olgusunun dağ, mağara kültüründen ayrılmadığı, onun bir parçası olduğu görülmektedir. Dağ/mağara, her zaman doğurganlığın sembolü olmuş ve içinde cevher barındıran madenlere de dışıl unsurlar yüklenmiştir. Bu noktada bir canlı olarak madenin de elbette bir sahibi olmalıdır. Madenin sahibi olan ruh, koruyucu olmakla birlikte cezalandırıcı vasfa da sahiptir.

Etrafı kutsallarla dolu "ilkel" insan doğadaki her şeyin bir ruhu olduğuna inanıyor ve bu ruhları kızdırmamaya, korumaya, saygı duymaya özen gösteriyordu. "İye" olarak adlandırılan bu koruyucu ruhlar yaşayış, inanış ve düşünüş kalıplarındaki değişmelere bağlı olarak şekil değiştirmiştir. Madenin sahibi olan "Arap" da kendi kendine çalışan görünmeyen insanlar da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Mitolojik anlatılara bakıldığında yeraltı karanlığı simgelemektedir. Yer ile ilgili tasvirlerle bakıldığında yerin, "kara" rengiyle tanımlandığı görülmektedir. Bu bağlamda maden ocağının sahibi olana verilen isim yeraltının ve kömürün karanlığına bağlı olarak Arap'tır. Kömür ateşin de kaynağıdır. Bu anlamda ateş ve kömür alt dünyaya ait unsurlardır. Kömürle birlikte ateş de yeryüzüne dolaylı olarak çıkarılmış olmaktadır. Bu nedenle madenin sahibi olan Arap'ın onayına ihtiyaç duyulmakta, kendisini kızdırmamaya dikkat edilmektedir. Maden ocağının sahibi olarak Arap'ı tanımak, onu yeraltı dünyasının sahibi olarak meşrulaştırmakta ve itaat etmeyi de beraberinde getirmektedir.

Madene inen kişi ak/aydınlık/güneşli dünyaya ait olan bir insandır. Onun yeraltına her inişi kara olan yeraltı dünyasının bir unsuru olma riskini de beraberinde getirmektedir. Madenden her çıkış onu aydınlık/ak/güneşli dünyanın bir ferdi yapmakta ve sembolik olarak yeniden doğmasına sebep olmaktadır. Maden ocağından çıkamayan kişi ise yeraltı dünyasının bir unsuru olmakta ve orada çalışmaya devam etmektedir. Bu anlamda maden işçilerinin madene gitmeden önce aileleriyle vedalaşmaları, helallik istemeleri, maden ocağına girerken besmele çekmeleri yeraltından çıkamama ve

---

⁵⁵ BEDİR Ali, 2019, age, s. 72.

oraya ait bir unsur olma tehlikesinin karşılığıdır. İnsana ait olmayan bir mekânda ve karanlıkta yine insana ait olmayan bir şeyi (madeni) almak, elbette belirli ritüelleri, doğüstü varlıkları da halk tahayyülünde oluşturacak ve anlatı geleneğine de yansıyacaktır.⁵⁶

Geleneksel mesleklerdeki kuşak bağlama, özel gün kutlamaları, meslek piri inancı gibi motiflere madencilikte rastlanmamaktadır. Bunda madenciliğin ülkemizde nispeten yeni bir alan oluşunun yanı sıra madenciliğin belli bir mesleki bilgi yerine daha çok kol ve makine gücüne dayalı bir üretim biçimi oluşunun da etkisi vardır.

İlk madencilerin mükellefiyet gibi zorlayıcı yollarla çalıştırılması ve bu dönemlerde çalışanların yer altının zorluğuna ve içerdiği tehlikelere bağlı olarak ilk fırsatta emekli olması ya da işi bırakması madenciliğin bir meslek olarak benimsemesini ve buna bağlı olarak da bir meslek olarak gelecek kuşaklara aktarma isteğini engellemiş de olmalıdır. Benzer biçimde, çalışanların çok farklı kültürlerden gelmeleri ve çalışma süresinin sonunda genellikle bölgeyi terk etmeleri de madencilikle ilgili ortak bir kültür birikiminin oluşmasında olumsuz rol oynamıştır.⁵⁷

Madencilikle ilgili kültür motifleri asıl olarak halk edebiyatı alanında, özellikle efsane ve ona yakın türdeki anlatılarda yoğunlaşmaktadır. Bunların içeriğine bakıldığında ise büyük oranda yer altında hep var olan kaza ve ölüm tehlikesine ve ölüm korkusuna işaret ettikleri görülmektedir. İçerik böyle olsa da anlatılar yapı, işlev ve motifler açısından Anadolu anlatı geleneğiyle örtüşmektedir.

Yapılan alan araştırmalarında madenciler çoğunlukla mesleğin zorluğundan ve tehlikelerinden söz etmekte iken buna bağlı olarak madencilerin herkesten farklı bir mesleği icra ettiklerinin bilincinde oldukları, bunun sonucu olarak da kamuoyundan farklı bir saygı

⁵⁶ TURAN Berna, age, s. 49.

⁵⁷ TERZİ Âdem, "Madenci Folkloru", 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003.

umdukları ve bunlara bağılı olarak da işleriyle gurur duydukları gözlenmektedir. Son dönemlerde madencilerin işten çıktıkları anki kömüre bulanmış yüzlerini sosyal medyada yorumsuz paylaşımları bu hissi kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla, mükellefiyet dönemlerine oranla bugün madencilerin yaptıkları işe aidiyetlerinin çok daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu da madencilikle ilgili meslek folkloru bağlamında değerlendirilebilecek formların ileride daha da artacağını işaret etmektedir.

Madenciler yaşadıkları olağanüstü tecrübelerle inanmakla birlikte kendilerince de gerçekçi sebeplerle açıklamışlardır. Ayrıca halk inançlarının gelişmemesinin bir diğer nedeni yanlarında götürdükleri eşyaların sınırlı olmasıdır. İhmalsizlikle herhangi bir kazaya sebebiyet vermenin cezası ağırdır madencilikte. Bu yüzden madenciler kendilerine çizilen sınırlar içinde en makul halk inançlarını uygulamaktalar.

Maden folkloru, modernleşmeyle birlikte azalma eğilimi göstermektedir. Ülkemizdeki madenlerde, teknolojik gelişmeler açısından geri kalmış maden ocaklarında daha fazla folklor ürünü gözlenmesine rağmen modern şekilde işletilen madenlerde folklor ürünlerinin azlığı dikkat çekicidir. Modernleşmeyle beraber işçiye ve işçinin oluşturduğu düzene ihtiyaç ortadan kalkmaktadır. İşçinin yerini teknolojik makineler almaktadır. Bu durum maden folklorunun yeni nesil işçilere aktarılmasını engellemektedir. Yaşadığımız çağ, teknoloji çağı olarak adlandırılmaktadır. Maden folklorunu yaşatan kişilerin ve maden ocaklarında yaşanan teknoloji devrimleriyle folklor ürünlerinin daha da azalmasını beklemeden, maden havzalarında maden folkloruyla ilgili çalışmaların yapılmasında fayda bulunmaktadır.

Nadir AVŞAROĞLU
Maden Mühendisi
Şubat - 2024

KAYNAKLAR

AVŞAROĞLU Nadir, "Yeraltının Ruhları", yayınlanmamış çalışma, hppt/academia.edu, 2022.

AYAZ Berna, GÜNAYDIN Aykut, "Zonguldak Madencilik Mesleği Geleneğine Bağlı Oluşan Memoratlar Üzerine Bir Değerlendirme", Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 26, s. 305-316, 2019.

BALIKÇI, Şakire, "Türkiye'de "Madenlerin" Kültleşme Süreçlerine Dair Bir Değerlendirme", Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, S.6, s. 231-248, 2021.

BEDİR Ali, "Oltu'da Madenlerle İlgili İnanışlar" Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, Yıl 7, Sayı 16, ISSN: 2147-8872, 2017.

BEDİR Ali, "Oltu Maden Folkloru", Yüksek Lisans Tezi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı, Ardahan, 2019.

BORATAV Pertev Naili, "100 soruda Türk folkloru (inanışlar, töre ve törenler, oyunlar)", İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973.

ÇATMA Erol, "Kanlı Baca Gerçeği", Zonguldak Pusula Gazetesi ve Zonguldak Nostalji, 2021.

ÇİLADIR Ahmet Naim, "Bir yudum soluk: maden işçilerinin ocak içi yaşantıları", Hazırlayan: Sina Çıladır. 2. baskı. Zonguldak, Şirin Ereğli Yayınları, 1985.

ÇİLADIR Ahmet Naim, "Yeraltında Kırk Beş Sene (Bir Maden İşçisinin Anıları 1886-1931)", Hazırlayan; Sina Çıladır, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014.

ÇOBANOĞLU, Özkul, "Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları", Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.

ELİADE Mircea, "Demirciler ve Simyacılar", Çev. Mehmet Emin Özcan, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2003.

KAYA Muharrem, "Mitolojiden Efsaneye Türk Mitolojisinin Anadolu'daki Efsanelerde İzleri", Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 96.

MEMİŞ Mahmut Sezgin, "Fitrat, Madenlerin Gerçek Sahibi Kim?", <https://yenie.net/fitrat/>, Er.tar. 01.02.2024.

TERZİ Âdem, "Madenci Folkloru", 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013.

TERZİ Âdem, "Kömürün Dili: Zonguldak Yer Adlarının Oluşumunda Kömür Üretiminin Etkisi", Türk Dili Dergisi, Cilt CX, Sayı 771, s. 100-106, 2016.

TERZİ Âdem, "Kömürün Dili, Madenci Anlatıları", Türk Dili Şubat 2017 Yıl: 67 Sayı: 782.

TUNCER K, "Tarihten günümüze Zonguldak'ta işçi sınıfının durumu", İstanbul, Göçebe Yayınları, 1998.

TURAN Berna, "Zonguldak Havalisinde Maden Folklorunda Memoratlar", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Ankara, 2019.

ZAMAN Ekrem Murat, "Zonguldak insan mekan zaman", Zonguldak: TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 2012.